

СРПСКА ВОЈСКА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

У току рата 1914–1918. године Србија је имала укупно 3.712 активних официра. Од тог броја било је 43 генералштабна, 2.361 пешадијских, 268 коњичких, 689 артиљеријских, 126 инжењеријских, 11 артиљеријско-техничких, шест инжењеријско-техничких, 100 санитетских, 27 војно-судских и 66 жандармеријских официра. На врху официрског кора налазило се 1914. године три војводе и 12 активних генерала. До краја рата број генерала биће повећан на 15 а број војвода на четири, тако да ће укупан генералитет српске војске, укључујући и четири генерала у резерви, бројати 23 лица.

СРПСКА ВОЈСКА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

(бројно стање, организација, формација и опремљеност)

У периоду који је претходио епохи ратова 1912–1918. године српска држава створила је супериорну војну организацију која је своју вредност показала у балканским и Првом светском рату. Творци те професионалне војне организације у Срба били су краљ Милан Обреновић чијим су војним реформама из осамдесетих и деведесетих година 19. века створене све институције које је једна савремена армија онога времена морала да има и генерал и касније војвода Радомир Путник који је у периоду од 1903. до 1912. године, налазећи се на челу Главног ђенералштаба највише допринео њеном даљем усавршавању и осавремењавању.

Нарочито значајну улогу у модернизацији српске војне организације играо је официрски кадар. Српски официри били су васпитавани на врлинама патриотизма, високог морала, војничке части, јунаштва, дисциплине, послушности, поштења, искрености, несебичности, истрајности, достојанства, племенитости и свести о потреби сталног стручног, физичког и интелектуалног усавршавања.

У Српској војсци постојало је према начину ступања у официрску службу више типова официра: официри промовисани из трупе, официри из подофицирске школе, официри који су завршили нижи курс српске Војне академије, официри који су завршили нижи курс српске Војне академије па онда слати као војни питомци у иностранство, официри који су завршили нижи и виши курс српске Војне академије, официри који су завршили нижи и виши курс српске Војне академије па онда слати као војни питомци у иностранство, официри који су у српску војску прешли из страних војски (аустро-угарске, немачке, руске...) и официри који су после завршетка српских грађанских школа ступили у стране војне школе па након њиховог завршетка добили официрски чин у српској војсци.

Србија је на бази система заснованог на позитивној селекцији, пред епоху ратова успела да изгради изузетно способан старешински кадар. Поред Ниже и Више школе Војне академије официри српске војске усавршавали су се и у Пешадијској и Артиљеријској школи гађања и такозваним *Зимским трупним школама*, организованим у месецима када се због отежаних временских услова није могла изводити обука трупа, тако да је рад на личном оспособљавању био стални пратилац старешина српске војске током читаве каријере.

Од свршених слушалаца Више школе Војне академије сваке године је одабиран изванредан број официра и упућиван у Главни генералштаб, на двогодишњу припрему за генералштабну струку. Ови официри су припремани за штабне службе и за највише положаје у војсци и представљали елиту српског официрског кора. Колико је систем селекције генералштабних официра био ригорозан можда најбоље сведочи чињеница да је двогодишњу припрему за генералштабну струку у периоду од 1880. до 1911. похађало 164 кандидата од којих је завршни испит успело да положи само њих 55 или 33,5%. Међутим, иако су генералштабни официри представљали праву елиту српске војске и могли се због тога осећати супериорно над осталим старешинама, војвода Радомир Путник је умео да зближи Генералштаб и трупу, одређујући правилно делокруг рада генералштабних официра, дајући им улогу стручног, помоћног органа команданата обласних команди и оперативних јединица. Због тога је, како у балканским ратовима тако и у Првом светском рату, владала највећа хармонија у раду између виших команданата и њихових начелника штабова, што је било од највећег значаја за успешно вођење операција.

Један број српских официра школован је и усавршаван у иностранству. Тако је од 1900–1912. у Француској било 13 питомаца на школовању и

70 официра на стажу од шест месеци до годину дана, Русији осам питомаца и 69 официра, Немачкој девет питомаца и 38 официра, Аустроугарској 60 питомаца и 32 официра, у другим државама 16 питомаца и 26 официра. Питомци су углавном школовани за потребе санитетске, војно-судске, артиљеријско-техничке и инжењеријско-техничке струке, док су официри стажирали у трупи или похађали ратне школе (ранг Више школе српске Војне академије).

Активни официрски кор српске војске био је плански, законима и уредбама, усмераван да буде поред образовања и својим друштвеним положајем права елита. Тај положај су утврђивали женидбама са девојкама из претежно средњих и богатијих грађанских породица. У земљи у којој су сељаци чинили 85% целокупне популације, официрске супруге потицале су готово, 100 % (99,8 %) из грађанског сталежа.

У току рата 1914–1918. године Србија је имала укупно 3.712 активних официра. Од тог броја било је 43 генералштабна, 2.361 пешадијски, 268 коњичких, 689 артиљеријских, 126 инжењеријских, 11 артиљеријско-техничких, шест инжењеријско-техничких, 100 санитетских, 27 војно-судских и 66 жандармеријских официра. На врху официрског кора налазило се 1914. године три војводе и 12 активних генерала. До краја рата број генерала биће повећан на 15 а број војвода на четири, тако да ће укупан генералитет српске војске, укључујући и четири генерала у резерви, бројати 23 лица.

Војска је поред војвода и генерала имала 141 пуковника, 221 потпуковника, 588 мајора, 698 капетана I класе, 259 капетана II класе, 788 поручника, 997 потпоручника и пет заставника. Од наведеног броја 1.697 официра завршило је српску Нижу школу Војне Академије, док су остали официрске еполете добили завршивши војне школе истог ранга у иностранству (углавном руска војна училишта и аустро-угарске школе сличног ранга) те напредовали из трупе (подофицири) кроз лично усавршавање или исказано јунаштво у претходним ратовима.

Значајну улогу у ратној формацији имали су резервни официри. Резервни официри добијани су од ђака средњих и виших школа. Захваљујући оваквом начину регрутовања у састав српског официрског кора улазила је комплетна интелектуална елита Краљевине Србије мушког пола. У састав резерве улазили су и пензионисани официри српске војске, као и они некадашњи активни официри који су из разних разлога напустили војну службу. У периоду од 1914. до 1918. у српској војсци је укупно 6.725 људи носило чин резервних официра. Од тог броја било је четири генерала, 46 пуковника, 31 потпуковник, 250 мајора, 867 капетана I класе, 1.086 капетана II класе, 1.236 поручника и 3.205 потпоручника. Ако изузмемо генерале, резервни официрски кор састојао се од укупно три генералштабна, 5.292 пешадијска, 350 коњичких, 486 артиљеријских, 251 инжењеријског, шест артиљеријско-техничких, 274 санитетска, 54 судска и пет жандармеријских резервних официра. Један део српских резервних официра чинили су и добровољци, ратни заробљеници из аустроугарске војске, српске, хрватске и словеначке националности, те Чеси, Словаци, Руси и други припадници словенских народа. Захваљујући пре свега искуству стеченом за време балканских ратова српски резервни официри израсли су у одличан командни кадар нижих тактичких јединица (водова и чета) са којима се по стручности и искуству нису могле мерити њихове колеге из аустро-угарске војске.

Старешински кадар српске војске употпуњавали су и активни и резервни подофицири. Они су се у српској војсци добијали из двогодишњих подофицирских школа родова или из трупе, од каплара који су остајали на поновном року службе. Подофицири су се по чиновима делили на поднареднике, нареднике и нареднике-воднике. Школовани су у подофицирским родовским школама: пешадијској у Београду (од 1889), артиљеријској у Крагујевцу (од 1890), коњичкој у Београду (од 1899) и инжењеријској у Нишу (од 1896), или су одабирани од ислуженика у кадровском року који су упућивани на одговарајуће курсеве за подофицире у оквиру

пуковских школа, који су трајали непуних пет месеци. У пуковским подофицирским школама учили су се безмало сви предмети предвиђени наставним планом за редовне подофицирске школе. Даље усавршавање подофицира вршено је у трупи, у *Зимским трупним школама*, сличним онима за официре, које су радиле у оном периоду када није извођена настава са регрутима. Захваљујући тако обимном начину припреме по речима предратног аустроугарског војног изасланика у Србији, генералштабног мајора Ота Гелинека, активни подофицири српске војске разликовали су се много мање од официра него од војника према степену образовања, понашању и одевању. Подофицири су често обављали и официрске дужности командира вода. Резервни подофицири добијани су од свршених ђака више гимназије, више реалке, богословија и учитељских школа који су по полагању испита за резервног поднаредника имали право служења скраћеног војног рока. За унапређење у више чинове, како активни, тако и резервни официри и подофицири морали су полагати захтевне испите. За официре то су били испити за чин потпоручника, капетана и мајора, а за подофицире за чин поднаредника и наредника.

Када су у питању обични војници, општа војна обавеза уведена је 1883. године а сви војни обвезници делили су се на први, други и трећи позив и трупе последње одбране. Први позив чинили су сви мушкарци старосне доби од 21. до 31. године, други позива лица од 31. до 38. године, а трећи позив лица од 38. до 45. године старости. Последња одбрана обухватала је омладину од 18. до 21. и старије грађане од 45. до 50. навршене године старости. Војни рок служио се две године, али је постојао и скраћени рок од шест и девет месеци за ђаке и храниоце породица.

Према војнотериторијалној подели читава државна територија Краљевине Србије делила се 1914. године на 10 дивизијских области, али је српска војска ушла је у Први светски рат не успевши да искористи војне могућности нових области стечених балканским ратовима (Ибарска, Косовска, Брегалничка, Вардарска

и Битољска дивизијска област). Највећи број јединица мобилисан је тако на територији пет старих дивизијских области (Дунавска, Дринска, Моравска, Тимочка и Шумадијска). Оперативна војска коју су сачињавали I и II позив била је састављена из 11 пешадијских дивизија (од чега шест I и пет II позива), једне коњичке дивизије, брдског артиљеријског пука и хаубичке артиљерије.

У састав дивизије I позива улазила су четири пешадијска пука (16 батаљона), један пољски артиљеријски пук (шест до девет батерија – укупно 24 до 36 топова) и један коњички пук (три ескадрона). У њеном саставу били су још пионирски полубатаљон, телеграфско одељење и позадинске јединице и установе. Формацијска бројна стања пешадијских пукова I позива износила су од 4.421 до 4.453 човека, 1.398 у брзометним артиљеријским пуковима, 540 у коњичким пуковима, 585 у допунским батаљонима, а у осталим деловима око 3.000 људи. Формацијско бројно стање дивизија I позива пуног састава износило је 25.313 људи, 20.500 пушака и карабина, 20 митраљеза, 36 топова 75 mm, 5.110 коња, 1.538 волова и 1.645 кола.

Дивизије II позива биле су састава три пешадијска пука (12 батаљона), један пољски артиљеријски дивизион (три до шест батерија – укупно 12 до 24 топа) и један коњички дивизион (два ескадрона). Укупно бројно стање дивизије II позива износило је око 15.000 људи. Коњичка дивизија састојала се од две коњичке бригаде од по два пука (укупно 16 ескадрона у дивизији) и дивизиона коњичке артиљерије (две батерије са укупно осам топова). Брдски артиљеријски пук имао је девет брдских батерија (36 оруђа), док се хаубичка артиљерија састојала од 15 хаубичких батерија калибра од 120 и 150 mm и једне мерзерске батерије калибра 150 mm.

Оперативна војска била је формирана у три армије, Ужичку војску и потребан број одреда. На почетку рата, у саставу I армије налазили су се Браничевски одред (Дунавска дивизија II позива, 3. арт. дивизион и 2. пеш. пук III позива),

Дунавска I позива, Тимочка I и Тимочка II позива и Моравска дивизија II позива. У саставу II армије биле су Моравска дивизија I позива, Комбинована дивизија I позива и Шумадијска дивизија I позива. Трећу армију чиниле су Дринска дивизија I позива и Дринска дивизија II позива, а Ужичку војску Шумадијска дивизија II позива, Ужичка бригада и Лимски одред. Поред тога формирана су и четири четничка одреда (Златарски – под командом мајора Косте Тодоровића, Јадарски – под командом мајора Војина Поповића, Руднички – под командом мајора Војислава Танкосића и Горњачки – под командом мајора Велимира Вемића) за потребе извиђачко-диверзантских акција.

Укупан број бораца I и II позива износио је 336.063, III позива 52.392, последње одбране 6.220 и 27.756 људи у војним станицама, санитарским и профијантским возовима, тако да је до септембра 1914. укупно је мобилисано 423.441 лице, међу којима 870 виших и 3.869 нижих активних и резервних официра и 1.485 административних чиновника и обвезника чиновничког реда.

Пешадијско наоружање било је врло разнолико и чиниле су га српске и заробљене турске брзометне пушке и карабини система *Маузер* калибра 7 mm, заробљене бугарске пушке система *Манлихер*, старе преправљене пушке система *Маузер - Кока* M.80, као и стара руска пушка *Берданка* са црним барутом (за III позив и Последњу одбрану). Све ове пушке биле су већ доста истрошене у балканским ратовима. У току 1914. из Русије је набављено још 144.000 брзометних пушака *Мосин-Наган* M.91 калибра 7.62 mm. До непријатељске офанзиве у јесен 1915. године српска оперативна војска располагала је са 203.326 брзометних пушака у јединицама I и II позива. Митраљеви којих је било укупно 246 (по два вода од по два оруђа на пук) били су система *Максим* M.1909. калибра 7 mm.

Од модерних артиљеријских оруђа располагало се пољским брзометним топовима система *Шнајдер - Кане* M 1907 (47 батерија) и M 1907A (15 батерија) калибра 75 mm, те са девет батерија

брдских топова M 1907 калибра 70 mm, брзометним хаубицама M 1910 120 mm (осам батерија) и 150 mm (две батерије) истог произвођача. Поред тога био је коришћен и један број заробљених турских брзометних топова марке *Круп* M 1904 калибра 75 mm. До избијања Првог светског рата од ових топова биће оспособљена у радионицама Војнотехничког завода у Крагујевцу, три пољска (24 оруђа) и један брдски (осам оруђа) дивизион. У наоружању оперативне војске било је и пет спорометних брдских батерија *Добанж* M.85 калибра 80 mm са по шест топова, 22 спорометне хаубице M.97, калибра 120 mm, шест спорометних пољских мерзера M.97 калибра 150 mm, 17 спорометних дугачких топова калибра 120 mm и 65 застарелих оруђа у градском опсадном парку. Крајем 1914. и почетком 1915. године за одбрану обале од аустроугарских монитора српској војсци стављене су на располагање савезничке тешке морнаричке батерије и минерски одреди. Руска батерија имала је два топа калибра 152 mm, француска три топа калибра 140 mm док су четири енглеске батерије биле наоружане са по два морнаричка топа калибра 120 mm.

Српска инжењерија по мирнодопској формацији састојала се од два инжењеријска батаљона, понтонирске команде и понтонирског моста. Телефонски и телеграфски материјал за коњицу, артиљерију, пешадију и инжењерију, четири рефлектора, две бежичне телеграфске станице „Телефункен“, и једно балонско одељење били су немачког порекла укључујући и најмодернија телеграфска и балонска возила. Од војне индустрије Србија је располагала Војнотехничким заводом у Крагујевцу који се бавио преправком пешадијског и артиљеријског материјала и израдом артиљеријске и пешадијске муниције, ручних бомби и хладног оружја, затим са две барутане у Страгарима и Обилићеву и заводом за узраду војне одеће са испоставама у Београду и Нишу.

У свим гранама материјалне спреме осећала се оскудица, нарочито у одећној и логорској спреми: ни I позив није био потпуно војнички одевен, II позив само делимично (шињел и шајкача), а III позив није имао ништа од вој-

ничког одела и обуће. Није било довољно ни мостовог материјала за прелаз преко Саве и Дунава. Војска је располагала и са 57.718 коња, 42.611 волова и 23.558 кола, као и око 60 војних и реквирираних теретних и путничких аутомобила.

После завршене мобилизације 1914. српско ваздухопловство које је формирано у саставу инжењерије још 1912. године располагало је са три исправна авиона (Аеропланска ескадра) и имало два пилота оспособљена за извршење ратних задатака, док је трећи био командир балонске чете, од које је било оспособљено само једно одељење. У априлу 1915. као испомаћ српској војсци пристигла је из Француске једна ескадрила са осам авиона и 99 људи под командом мајора Р. Витреа.

И војни аутомобилски транспорт доживљава велики развој након формирања Аутомобилске команде марта 1915. која је до јесени 1915. располагала са 334 моторна возила (углавном камиона носивости од 1,5 до 2,5 тоне) којима је поред 329 српских управљало и око 100 француских војних шофера.

У току 1915. формиране су још две дивизије, Брегалничка (18.280 људи са 15.638 пушака, 16 митраљеза и 30 топова) и Вардарска (9.530 људи, пет митраљеза и 15 топова), па је српска војска у свом формацијском саставу у време аустро-угарско-бугарско-немачке офанзиве у јесен 1915. године имала 13 пешадијских и једну коњичку дивизију, док је до новембра 1915, према подацима српске Врховне команде, упућен позив на мобилизацију за још 207.500 људи. Укупно бројно стање српске војске 6. октобра 1915, на дан отпочињања офанзиве Централних сила износило је 404.020 официра, подофицира и војника. Губици након операција 1914. године износили су 163.546 људи од чега је било 22.274 погинулих, 95.695 рањених, 418 контузованих и 45.159 несталих (углавном заробљених) официра, подофицира и војника. Највеће губитке српска војска претрпела је у време офанзиве централних сила у јесен 1915. године и одступања преко Црне Горе и Ал-

баније у зиму 1915/16. године. Тада је само у заробљеништво у Аустро-Угарску, Немачку и Бугарску одведено преко 170.000 српских официра, подофицира и војника, док је број мртвих и рањених износио око 94.000.

Након повлачења преко Албаније бројно стање српске војске значајно је смањено због великих губитака, тако да је Врховна команда морала да приступи њеној реорганизацији. Француска Врховна команда рачунала је на шест српских дивизија од по 12 батаљона, укупно 72.000 пушака, приближно 140.000 људи и 30.000 грла стоке. Планирала је да српску војску постепено опреми и наоружа митраљезима, хаубицама, пољским и брдским топовима, али не и тешком артиљеријом, јер је одлучено да се по том питању и питању организације снабдевања ослања на савезнике. Снабдевање српске војске у даљем току ратних операције вршили су Енглези и Французи на основу конвенција потписаних у фебруару 1916. године и њихове модификације од 25. јула 1918. године, када су у снабдевање српске војске укључене и САД. Комплетна српска војска на Солунском фронту опремљена је пешадијским и артиљеријским наоружањем и опремом француског порекла (пушке *Лебл-Сен Етјен* М.1907/15, Митраљези *Сен Етјен* М. 1907, пољски топови *Шнајдер* М.1912 калибра 75 mm и хаубице 120 mm).

Према изменама Уредбе о формацији из 1913. од 27. фебруара 1916. године целокупна српска војска распоређена је у три армије од по две дивизије састављене од војника свих позива, слабије јачине него 1914. године. У саставу I армије биле су Моравска и Вардарска дивизија. Другу армију чиниле су Шумадијска и Тимочка дивизија, а трећу Дринска и Дунавска дивизија. Свака армија имала је у свом саставу, поред две пешадијске дивизије и тешки артиљеријски пук састављен од хаубичког дивизиона 120 mm, хаубичког дивизиона 150 mm и дивизиона од три батерије од по два дугачка топа 105 mm. За сваки дивизион било је обезбеђено по једно одељење муницијске колоне. Поред тога, предвиђене су армијска (резервна) муницијска колона од девет одељења за артиљерију у ди-

визијском и артиљеријском саставу, телефонско одељење, покретно слагалиште телеграфско-телефонске спреме, инжињеријска алатна колона, мостови трен, рефлекторско одељење, аеропланска ескадрила, армијска провијантска колона од два одељења и армијска пекарска чета.

Пешадијска дивизија имала је у свом саставу две пешадијске бригаде од по два пука, сваки пук од по три батаљона, сваки батаљон по три чете и једно митраљеско одељење од четири митраљеза, један пук трећег позива, коњички ескадрон са једним митраљеским одељењем са два митраљеза, команду дивизијске артиљерије под којом су се налазили пољски артиљеријски пук од два дивизиона од по три батерије, брдски артиљеријски дивизион од три батерије, хаубички артиљеријски дивизион од три батерије 120 mm, муницијску колону од шест одељења и артиљеријску радионицу, команду дивизијске инжињерије под којом се налазио пионирски полубатаљон од две чете, лаки (товарни) мостови трен и телеграфско одељење. Санитет се састојао од болничке чете са седам водова, четири пољске болнице, санитарске колоне и пољске марвене болнице. У састав дивизије улазиле су и Војна пошта, провијантска колона од три одељења, муницијска колона и покретна артиљеријска радионица и пекарска чета са пољским пекарама. При штабовима пешадијских дивизија образоване су полицијске секције.

За пренос хране и муниције код српских армија коришћене су енглеске и француске ауто-јединице придодате српској војсци. На дан 23. јула 1918, на служби код српске војске била су три француска аутомобилска одреда и пет санитарских водова, те 10 енглеских ауто-чета са 626 возила.

Ван састава армија, непосредно потчињени Врховној команди били су: Коњичка дивизија (два пука јачине три ескадрона, један пољски и један брдски артиљеријски дивизион), тешка артиљерија (12 оруђа), Муницијска колона, Пиротехнички батаљон, Телеграфско одељење

Врховне команде, Управа војног телеграфа, Одељење бежичне телеграфије, Телеграфско-телефонска станица, Војно-железничка инспекција са Командом железничких, поштанско-телеграфских и војно-станичних службеника (штаб и три чете), Минерска чета, Штаб Аеропланске чете за целу војску, Аеропланска ескадра (штаб и две ескадриле), Резервна болничка чета са седам водова, Резервна санитарска колона, Санитетски железнички вагони, Главна војна пошта и Коњски депо. За формирање самосталних ескадрила није било ни техничких могућности нити довољно људства. Зато је формирано пет француско-српских ескадрила, од чега две за потребе српске Врховне команде и по једна за сваку српску армију. Од маја 1916. под Саобраћајним одељењем Врховне команде нашла се и Аутомобилска команда која је крајем априла 1918. располагала са 21 официром, три обвезника чиновничког реда, 615 подофицира и војника, 139 аутомобила разних типова и врста, 29 мотоцикала и 372 бицикла. Дан уочи почетка артиљеријске припреме за пробој Солунског фронта, 13. септембра 1918. Аутомобилска команда имала је по списку у свом саставу 1.089 лица, а на лицу њих 869 од којих је мањи део опслуживао српска а већи део савезничка возила на служби код српске војске.

У августу 1916. када је изашла на Солунски фронт, српска војска имала је укупно 3.921 официра (на лицу 3.410) и 140.055 подофицира и војника (на лицу 92.130). У армијама је било 77 батаљона, шест ескадрона и 245 артиљеријских оруђа.

Због великих губитака и немогућности попуне крајем децембра 1916. започела је друга реорганизација. Прво су у свим дивизијама расформирани четврти пешадијски пукови, штабови других бригада и Добровољачки одред. Трећа армија расформирана је 28. марта 1917. године, а њене јединице потчињене су команданту Прве армије. Од тада су у саставу Прве армије војводе Живојина Мишића биле Дунавска, Дринска, Моравска и Коњичка дивизија, а у саставу Друге армије војводе Степе Степановића Шумадијска, Тимочка и Вардарска дивизија.

зија. У мају 1917. српске армије имале су јачину од 60 батаљона, 12 ескадрона, 364 митраљеза и 316 топова. Како су од тог момента главни извор попуне људства чинили добровољци из САД и бивши аустро-угарски војници, руски ратни заробљеници, по жељи Југословенског одбора, Вардарска дивизија је преименована у Југословенску дивизију, која је ушла у састав Друге армије. Јачина српске војске крајем јуна 1918. године износила је 57 батаљона пешадије, батаљон коњичке пешадије, шест полубатаљона пионира, 18 коњичких ескадрона, 546 митраљеза, 1.955 пушкомитраљеза, 294 топова у саставу дивизија, 45 оруђа тешке артиљерије и 57 рововских топова.

У саставу Прве армије налазиле су се 524. и 525. Аеропланска ескадрила, а у саставу Друге армије 521, 522. и 523. Аеропланска ескадрила. У међувремену је у току 1916. и 1917. у Француској и Грчкој обучен 41 пилот, 46 извиђача и 9 механичара, који су знатно појачали особље у француско-српским ескадрилама, што је омогућило да се у јануару 1918. формира I српска ескадрила (од француске 521. ескадриле), а у лето исте године и II српска ескадрила (од француске 525. ескадриле). Српско ваздухопловство је 1. маја 1918. имало 62 официра, 53 подофицира и 337 каплара и редова. За време пробоја Солунског

фронта, Српска авијатика располагала је са 71 авионом различитих типова, од којих су половина били бомбардери *Бреге XIV* и ловци *Спад*. Српске I и II ескадрила располагале су поред тога са око 60 авиона за извиђање и ваздушну борбу.

Током ангажмана на солунском фронту број српских војника избачених из строја у 1916. години износио је 27.965 од чега погинулих и умрлих од болести 7.208, док је у борбама вођеним 1917. године живот изгубило њих 2.270. Од почетка пробоја солунског фронта до 29. октобра 1918. године српска војска имала је укупне губитке од 42.735 мртвих и рањених, од чега је погинулих и умрлих било 9.303. У заробљеништву је смртно страдало око 60.000 српских официра, подофицира и војника, док је 114.000 њих од посљедица рата остало са трајним инвалидитетом. Укупни губици српске војске за читав период рата износили су 369.620 људи. Рачунајући губитке црногорске војске као и страдања српског цивилног становништва, како на просторима Краљевине Србије тако и са простора Босне и Херцеговине, Црне Горе, Славоније, Далмације, Лике, Баније, Кордуна, Срема, Баната, Бачке и Барање, била је то висока цена којом је плаћена слобода српског народа и његово уједињење са Хрватима и Словенцима у нову југословенску државу.

Одбрана Београда Ада Циганлија

Извори:

1. Војни архив Београд, Пописник 2, 3, 5
2. *Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1914 – 1915* (стање 15. августа 1915), Ниш, 1915;
3. *Ратна ранг-листа резервних официра 1917 – 1918* (стање 01. 06. 1918), Крф, 1918;
4. *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925*, Београд, 1925;
5. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, I-XXXI*, Београд 1924 – 1939.
6. *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата – Зборник докумената* (приредили Алексеј Тимофејев и Дарко Кремић), Београд, 2014.

Литература:

7. S (Душан П. Стефановић), „Губици савезника у Светском рату 1914–1918. године“, *Ратник*, VII – VIII, Београд, 1926, стр. 117 -132.
8. Milan Grahovac, „Bugarske snage u trojnoj agresiji protiv Srbije 1915.“ *Vojnoistorijski glasnik*, 2, Beograd, 1985, str. 145 – 173.
9. Dimo Vujović, „Francusko-britanske konvencije o snabdevanju srpske vojske za vreme prvog svetskog rata“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2, Beograd, 1986, str. 177 – 205.
10. Mile Bjelajac, „Ženidbe oficira srpske i jugoslovenske vojske 1881–1941, Planirano stvaranje elite“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1/1995, str. 19 - 38
11. Velimir Ivetić, „Struktura brojnog stanja srpske vojske na Solunskom frontu 1916–1918. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, 3, Beograd, 1998, str. 122 – 130.

12. Славица Ратковић-Костић, „Војска Краљевине Србије 1916. и 1917. године (Организација и формација)“, *Први светски рат – 90 година касније*, тематски зборник (ур. Милан Терзић), Београд, 2011, стр. 101 – 117.
13. Далибор Денда, „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912–1920“, *Први светски рат и балкански чвор - зборник радова* (ур. Момчило Павловић), Београд, 2014, стр. 423 – 436.
14. Живко Г. Павловић, *Битка на Јадру августа 1914. године*, Београд, 1924.
15. Сава Ј. Микић, *Историја југословенског ваздухопловства*, Београд, 1933.
16. Милан Раденковић, *Церска операција 1914*, Београд, 1953.
17. *Први балкански рат 1912/1913 (операције српске војске)*, I, Београд, 1959.
18. Борис Урланис, *Войны и народонаселение Европы – Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII – XX вв*, Москва, 1960.
19. Саво Скоко, *Други балкански рат 1913*, I, Београд, 1968;
20. Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003.
21. Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007.
22. Митар Ђуришић, *Србија у рату 1914*, Београд, 2008.
23. Далибор Денда, *Аутомобил у српској војсци 1908-1918*, Београд, 2008.

Далибор Денда

О ПОЛИТИЦИ АУСТРОУГАРСКЕ ПРЕМА СРБИЈИ 1913.

(...) Стрпљење А.Угарске владе и меродавних кругова као да је на крају. Толики рђаво срачунати политички моменти, толики узалуд утрошени новац, толико унижење у свету и неуспеси у спољној политици њеној, толико незадовољство у земљи и толико пали углед монархије код оних због којих је се цела ова кампања и водила, доводи их до безумља...

(...) Ни за кога од нас није тајна да се сваки успех Србије нерадо гледа у суседној монархији. Само мала, слаба, унутрашњим борбама разривена Србија, упућена да се о свом сопственом реду брине толерирана је од своје суседке. Али чим из те мало завидне ситуације изађе, Србија постаје опасна, одмах расте незадовољство противу ње у управној сразмери са успесима њеним...

* * *

Извештај Љубомира Лешјанина, српског војног изасланика у Бечу о стању у Аустроугарској монархији, неуспесима њене спољне политике и тежњама да се ослаби моћ Србије

Војни изасланик у Бечу

Пов. Бр. 2.

Господину Министру Војном,

Овдашњи службени кругови изгубили су главу. У срдитој немоћи својој постају неурачунљиви, насртљиви, безобзирни те постоји бојазан да у овом психолошком моменту не учине нешто зашто би се, можда, доцније и сами кајали, али од чега би ми у овом тренутку сигурно само штете имали.

Стрпљење А.Угарске владе и меродавних кругова као да је на крају. Толики рђаво срачунати

политички моменти, толики узалуд утрошени новац, толико унижење у свету и неуспеси у спољној политици њеној, толико незадовољство у земљи и толико пали углед монархије код оних због којих је се цела ова кампања и водила, доводи их до безумља.

Само се тако да објаснити последњи поступак А.Угарске владе, који нема ни у чему оправдања, који није ничим изазват и који не налази одобравања ни у земљи, а још мање на страни и у овдашњим дипломатским круговима.

Одмах по доласку мом понова на редовну дужност овамо, мени је од стране пријатеља скренута пажња на ову страну и стављено ми је до знања да се у А.Угарским војним круговима горко кају за пропуштене моменте, да су меродавни веома нервозни и на крају стрпљења, те да смерају нарочито тражити моменат и изазвати прилику у којој би могли да поправе старе грешке слабећи моћ Србије и подижући умишљени углед А.Угарске монархије у очима њених штићеника.

Ни за кога од нас није тајна да се сваки успех Србије нерадо гледа у суседној монархији. Само мала, слаба, унутрашњим борбама разривена Србија, упућена да се о свом сопственом реду брине толерирана је од своје суседке. Али чим из те мало завидне ситуације изађе, Србија постаје опасна, одмах расте незадовољство противу ње у управној сразмери са успесима њеним.

Неочекивани исход ратова наших најпре са Турском па затим са Бугарима ма колико да је и нехотице унио респекта и донео угледа Србији и овде као и у целом осталом свету, имао је за директну последицу да потенцира ону велику нелагодност – да не речем мржњу, која се на Балпацу осећа кад год је у питању спашење Србије и подизање угледа њеног.

№ 142
28 16312/16 priis

Vojni Inspektor u Beču
Fov. Br. 7.

Češkoslovenskom Ministru Vojnom.

Ovdaknji službeni krugovi izgubili su glavu. U srpskoj nesudi svojoj postaju nenasudljivi, nasrtljivi, bombazni te bujuzni da u ovom psihološkom momentu ne uline našo zašto bi se, možda, doznije i sami kajali, ali od čega bi ni u ovom trenutku sigurno samo iste isti.

Strpljenje A. Ugarske vlade i nerodovnih krugova kao da je na kraju, toliki revo sređeni politički momenti, toliki uređad strošeni novac, toliko uništenje i ne - uspehi u spoljnoj politici njenoj, toliko nezadovoljstvo u zemlji i toliko pali ugled monarhije kod onih zbog kojih je se cela ova kampanja i vodila, dovodi ih do bezvolja.

Samo se tako da objasniti poslednji postupak A. Ugarske vlade, koji nema ni u čemu opravdanja, koji nije nišim ispravat i koji ne izaziva odobravanja ni u zemlji, a još manje na strani i u ovdaknjim diplomatskim krugovima.

Osnah po dolasku nov ponova na redovnu dužnost ovdako, meni je od strane prijatelja skromita pitaња na ova strani i stavljeno ni je do značaja da se u A. Ugarskim vojnim krugovima govore za propuštene momente, da su nerodovni voona nervozni i na kraju strpljenja, te da smeraju naročito tražiti moment i ispraviti priliku u kojoj bi mogli da po - pravu stare greške sledeći šod Srbije i poštiti uniljeni ugled A. Ugarske monarhije u očima naših čitilaca.

Ni za koga od nas nije tajna da je svaki uspeh Srbije nerado gleda u susednoj monarhiji. Samo mala, slaba, unutrašnja borbana razvirena Srbija, upućena da se o ovom nepostvenom ruznu krine tolerirana je od svoje susedke. Ali čim is te malo zavise situacije isade, Srbija postaje opasna, oduha raste nezadovoljstvo protivu nje u upravnoj srazmeri sa uspešna njenim.

138

uina velikog uleđe i u glavnom smtu da se do na kakva sređenoj stado doze. Prvotarni vojske ostali su stalno doledni sami sebi i nisu silili na trasičnog pta.

Oni su stalno gledali u velikim Srbije opasnost sa monarhije te ispravdali da je prava politika A. Ugarske u tome da Srbija svima na - slabiji, misli i misli nemodno da posteda i preko svojih gronca i gaj aspiracije i još veđe i ja jele velike Srbije.

Oni su smatrali da je još ranije trebalo sprečiti svešćavanje Srbije i ne dovoliti podizanje nje ne moći i ugleda. Oni su mišljali da je ograona pogreška odijajena što su razni momenti propušteni polev još od unaklone krize. Oni smatraju da je reoprativ greh što je utrošeno oko grama i mobilizacije vojske blizu 800.000 - milijuna kruna bez da je ikakav uspeh postignut, te ih svaki dalji napredak i uspeh Srbije dovodi direktno do besa i bezvolja, pa dino presija na vl da i odgovorne nadležne faktore.

Poznato je Češkoslovenskom Ministru vojnom da je se mala tih neodgovornih vojna faktora naleznik glavnog generalštaba, z general Konrad v. Heusinger, Jovek, koji je i po svojoj energiji i po ovom položaju močan da svoje ideje provede ili bar da ih na terzuje stavi upore - do se mišlim određenih i nerodovnih faktora - Ministra inštrantih dela. Jed je trebao ovdje zabeležiti fakat da je general Konrad u poslednje vreme ne samo uspeo da se rehabilitira i svoj pad sa položaja spruči, već i da svoj položaj kod cara stvori i odvrati on užtrp ugleda i autoriteta prestolonasledničkog.

Ja mislim šta A. Ugarska vlada u ovom momentu sprema i šta bi imalo da sleduje ako naša vlada ne bi zadovoljila zahteva A. Ugarske, ali po većina koje dobija

140

Uvekivim ishod ratova naših najpre sa Turcima pa zatim sa Austrija naž koliko da je i nebalice unio respektu i domo ugleda Srbiji i ovde kao i u celom ostalom svetu, ina je sa direktnim političkim da potencira ona velika nebalice, - da po rečom srbijske, koja se na Balplacu oseđa kad god je za pitanja upućene Srbije i podizanje ugleda njenog.

Pored svih lepih reči i izrečenih želja za dobro Srbije i uz postavljanje boljih odnosa između nje i susedke joj, ja sam mogao od prvog trenutka da konstataujem da su to samo lepe fraze i prazne reči, ali da se u stvari na nadležnom mestu nikad nije osećala ni iskrena želja ni prava potreba za uspostavljanje dobrih i prijateljskih odnosa sa nama, odnosa koji bi postigli sa mira razvrtak Srbije i snaženje njene ekonomski. Moju dopustiti da je Balplac pod raznovrsnim upli - vima i šire javnosti i pritiskom ekonomskih nezgoda i međa sa trenutak svoj trasičari pravac; mogao je graf Berhtold kao vaspitan čovek i ljubazan domašin i ispraviti za tra - snjak svoju odrečena ulogu, ali je zato postajao onaj upored - ni, drugi, mošniji faktor, koji je trezveno i daleka po - smatrao događaje, i koji je stalno vrađao tok politike zemlje onamo, kuda po određenom joj pravcu ima da grede, i onda je trebala još i najmađa akcija Srbije i najmađi njen nov uspeh da se vrste na svoja stara osnova zavisti, nepoverenja i straha od velike Srbije, koja tako silno sebi privlači simpa - tije milijuna Srba i ostalih slavena ove Kosmopolitanske drža - ve.

Nije za Češkoslovenskom Ministru vojnom ništa novo da pored legalnih faktora za vosenje politike spoljne postoji i jedan drugi, nezakonski ali močan, koji već od nekoliko godina na ovamo unosi svoje - ja i time često unta i remeti pravilna funkcionu državne uprave. Taj drugi faktor - vojni krugovi - i u našem pitanju odnosa sa A. Ugarskom

izgleda, da nikad do sada vlade nije bila odesudnija i rešenija da se svojim rukovodima istrže.

Nikom mogao do sad da konstataujem nikakova narednih vojnu pripremu koje bi prešla diplomatsku - korice, ali ona nije ni potrebna, i bez narolite nani - je priprema A. Ugarske im u Bonni i Hrovgovini dovoljno trupe koje bi mogla upotrebiti uspešno, naročito sa ob - stinom sa stanje naše vojske u ovom trenutku. I bih zato valjda, što se to i ovde zna, i što se veruje da se sa druge strane nema bojeti komjiliciraju A. Ugarska i dide svoj glas i rešede se svojim neodgovornim zahtevima, Nije - ni. Nisu ni poznate namere naše vlade o ovom danas opornom pitanju sa A. Ugarskom. Nije ni, naravno, pozna - ta ni opšta politička situacija, te nemam ni pretenzije da mogu isati sigurno tačno gledaite šta bi trebalo učiniti. Ali kada isto ođave izgleda i kako nam se sa strane naših prijatelja savetuje, bilo bi korisno da se izbegne sve št. bi A. Ugarskoj dalo povoda da u našu kakova direktnu akciju ude. Treba da bi trebalo poštiti našim zahtevima i poradi trupe sa zemljišta novostvorene Al - banije, samo da se izbegne konflikt koji bi mogao isati zle posledice.

Pitanje je Albansko tek sad otvoreno. Bide apodijnih momenta sa likvidiranjemjegovo - momenta kad A. Ugarska bde imati slobodne ruke kao što je slučaj u ovom momentu, i kad će Srbije drugom snagom raspola - gati no što danas raspolaze.

6. Oktobra 1915 god. Vojni Inspektor,
Beč.
(potpis nečitljiv)

D 2/X

Извјештај пуковника Љубомира М. Лешјанина из Беча

Поред свих лепих речи и изражених жеља за добро Србије и уз постављање бољих односа између ње и суседке јој, ја сам могао од првог тренутка да констатујем да су то само лепе фразе и празне речи, али да се у ствари на надлежном месту никад није осећала ни искрена жеља ни права потреба за успостављање добрих и пријатељских односа са нама, односа који би послужили за миран развртак Србије и снажење њено економски. Могу допустити да је Балплац под разноврсним упливима и шире јавности и притиском економских незгода и мењао за

тренутак свој трасирани правац; могао је гроф Берхтолд као вaspитан човек и љубазан домаћин и заборавити за тренутак своју одређену улогу, ал је зато постајао онај упоредни, други, моћнији фактор, који је трезвено из далека посматрао догађаје, и који је стално враћао ток политике земље онамо, куда по одређеном јој правцу има да греде. И онда је требала још и најмања акција Србије и најмањи њен нов успех да се појаве, те да се све лепе жеље Балплаца разбију па да се врате на своју стару основу зависти, неповерења и страха од велике Србије, која тако силно себи

привлачи симпатије милијуна Срба и осталих Славена ове космополитске државе.

Није за Господина Министра војног ништа ново да поред легалних фактора за вођење политике спољне постоји и један други, закулисан али моћан, који већ од неколико година на овамо уноси своје “ја” и тиме често смета и ремети правилну функцију државне управе. Тај други фактор – “војни кругови” – и у нашем питању односа са А.Угарском узима великог учешћа и у главном смета да се до ма каква сређеног стања дође. Представници војске остали су стално доследни сами себи и нису силазили са трасираног пута. Они су стално гледали у величини Србије опасност за монархију те исповедали да је права политика А.Угарске у томе да Србију свима начинима ослаби, унизи, и учини немоћном да погледа и преко својих граница и гаји аспирације и још веће и још јаче велике Србије.

Они су сматрали да је још заразније требало спречити увеличавање Србије и не дозволити подизање њене моћи и угледа. Они су мишљења да је огромна погрешка учињена што су разни моменти пропуштени почев још од анексионе кризе. Они сматрају да је неопростив грех што је утрошено око спрема и мобилизације војске близу 800 милијуна круна без да је икакав успех постигнут, те их сваки даљи напредак и успех Србије доводи директно до беса и безумља, па чине пресију на владу и одговорне владајуће факторе.

Познато је Господину Министру војном да је на челу тих неодговорних војних фактора начелник главног ђенералштаба, ђенерал Конрад в. Хецендроф, човек који је и по својој енергији и по свом положају моћан да своје идеје проведе или бар да их на теразије стави упоредо са мислима одређених и меродавних фактора – Министра иностраних дела. Још је требао овде забележити факат да је ђенерал Конрад у последње време не само успео да се рехабилитира и свој пад са положаја спречи, већ и да свој положај код цара утврди и учврсти на уштрб угледа и ауторитета престолонаследниковог.

Ја не знам шта А.Угарска влада у овом моменту спрема и шта би имало да следује ако наша влада не би задовољила захтеве А.Угарске, али по вестима које добијам изгледа, да никад до сада влада није била одсуднија и решенија да са својим захтевима истраје.

Нисам могао до сада да констатујем никакову нарочиту војну припрему која би пратила дипломатску акцију, али она није ни потребна. И без нарочите раније припреме А.Угарска има у Босни и Херцеговини довољно трупа које би могла употребити успешно, нарочито са обзиром на стање наше војске у овом тренутку. И баш зато ваљда, што се то и овде зна, и што се верује да се са друге стране нема бојати компликација, А.Угарска и диже свој глас и размеће се својим неоправданим захтевима. Нису ми познате намере наше владе о овом данас спорном питању са А.Угарском. Није ми, наравно, позната ни општа политичка ситуација, те немам ни претензија да могу имати сигурно тачно гледиште шта би требало учинити. Али како исто одавде изгледа и како нам се са стране наших пријатеља саветује, било би корисно да се избегне све што би А.Угарској дало повода да у ма какву директну акцију уђе. Држим да би требало попустити нашим захтевима и повући трупе са земљишта новостворене Албаније, само да се избегне конфликт који би могао имати зле последице.

Питање је Албанско тек сад отворено. Биће згоднијих момената за ликвидирање његово – момената кад А.Угарска неће имати слободне руке као што је случај у овом моменту, и кад ће Србија другом снагом располагати но што данас располаже.

6. Октобра 1913 год. Беч.

Војни изасланик
Пуковник
[Љубомир Лешјанин]

АС, МИД, Хартије Манојловића, Ф I

Приредио:
Мирослав Перишић

Историјски извор: Предвиђање будућности или зашто је Русија ступила у Светски рат

Предратна белешка руског министра унутрашњих послова
П. Н. Дурново о избијању Првог светског рата.

Да ли је Русија имала озбиљних економских и стратешких разлога да уђе у светски рат почетком 1914. или је рат био последицом несрећног сплета околности? Одговор на ово питање донекле можемо да добијемо из овог веома необичног документа који је био написан 14. фебруара 1914. Текст белешке је био објављен 1922. у СССР-у у оквиру таласа публикација поверљивих царских докумената¹. Овај историјски документ је добио стабилно место у совјетској историографији². Текст белешке П. Н. Дурново је добио своје место и у емиграцији и код страних истраживача³. Детаљно је проучена и биографија П. Н. Дурново – последњег царског министра унутрашњих послова који је умро својом смрћу у Русији. Његови пријемници су страдали од руку револуционара (шест од њих) и само један је успео да се спасе и доживео је природну смрт 1943. – у Немачкој. Петар Дурново је био познат и као спасилац Русије од прве револуције 1905-1907, коју му је пошло за руком да пасификује и да обезбеди Руској царевини још седам мирних година. Морамо да кажемо неколико реченица о аутору белешке који је невероватно предвидео трагични пут Русији у случају светског конфликта...

Петар Дурново (1842-1915)⁴ се родио у вишечланој породици од старог племићког рода. Завршио је Морски кадетски корпус (1860), и као питомец је ступио у флоту. После две године је био произведен у заставника, око 8 година је провео на далеким пловидбама, учествовао је у походима по Тихом и Атлантском океану и Средоземном мору. Са чином лајтнанта, завршио је Александровску Војно-правну Академију (1870), прикључио се Војно-судској бродској управи и постављен је за помоћника државног јавног тужиоца, при Кронштадском војно-морском суду. Дурново је прешао у службу у Министарство правде 1872, где је био постављен за заменика државног тужиоца Владимирског окружног суда, а 1873. је прешао на исту дужност, у Москву. Од августа 1875. је постао државни тужилац Рибинског, од новембра 1875. Владимирског окружног суда. Од јуна 1880. је био државни тужилац Кијевске палате правде. У октобру 1881. је постао управник судског одељења Департамента државне полиције Министарства унутрашњих послова, а од 1883. - вице-директор Департамента полиције, био је најближи сарадник чувеног В. К. Плеве. После тога 1884. отишао је у иностранство, како би се упознао са уређењем полиције, у метрополама Западне Европе. По повратку, представио је министру унутрашњих дела извештај, у коме је анализирао делатност полиције у Паризу, Берлину, Бечу, размотрио је начине надзора над антидржавним елементима, показавши могућност њихове примене у Русији. У јулу 1884. Дурново је постао директор Департамента полиције. На тој дужности се изборио за проширење права полиције за борбу са антидржавним елементима. Напустио је свој положај 1893. и постављен

1 Тарле Е. В. Германская ориентация и П. Н. Дурново в 1914 г., *Былое*, 1922, бр. 19; Бестужев И. В., Борьба в России по вопросам внешней политики накануне Первой мировой войны (1910–1914 гг.), *Исторические записки*, 1965, т. 75.

2 Алданов М., Предсказание П. Н. Дурново, *Сочинения*, Москва, 2002; Lieven D., Pro-Germans and Russian Foreign Policy, 1890–1914, *International History Review*, 1980, v. 2; McDonald D., The Durnovo Memorandum in Context: Official Conservatism and the Crisis of Autocracy, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1996, Bd. 44, H. 4

3 Lieven D., Bureaucratic Authoritarianism in Later imperial Russia: The Personality, Career and Opinions of P. N. Durnovo, *Historical Journal*, 1986 (26), No.2; Степанов А. Д., *Черная сотня*, М., 2008.

4 Lieven D., Bureaucratic Authoritarianism in Later imperial Russia: The Personality, Career and Opinions of P. N. Durnovo, *Historical Journal*, 1986 (26), No.2; Степанов А. Д., *Черная сотня*, М., 2008.

је за сенатора. Од фебруара 1900. до октобра 1905. - заменик је министра унутрашњих дела. На тој дужности је одговарао за социјалне установе, а од 1903. је био главни управник поште и телеграфа.

Овај високошколовани државни чиновник са богатим искуством и увидом и све стране живота руског друштва је био постављен на чело МУП-а 23.октобра 1905. Дурново је био један од оних, који се, у критично време 1905-1906. године, није изгубио и умео је да донесе мере за борбу против анархије и револуције. Направио је преокрет ка енергичнијој унутрашњој политици. Почео је да заводи ред у министарству, отпустио је губернаторе, који су повлађивали револуционарима. Чврстом руком је успео да ликвидира поштански штрајк и да успостави поредак на железничким пругама. Енергично је дејствовао у Москви.

Пред само отварање Државне Думе, 22. априла 1906, Дурново је био пензионисан због тога да је изазивао алерију код нове генерације политичара. Остао је члан Државног Савета, тамо је играо активну улогу, поставши вођа десне групе 1908. Дурново је сматрао да, само постојећи државни апарат може да одбрани империју од распадања, јер руско друштво није још увек, достигло тај степен зрелости, који би му дозволио да ствара сопствене руководеће институте, јер, без државне управе, друштво не може постојати. Заједно са тим, иступио је против убрзаног и неоправданог реформисања органа власти. Почетком 1911, иступио је као одлучан противник пројекта председника Совјета министра П. А. Столипина, о увођењу земства у западне губерније и допринео је његовом укидању у Државном Савету. Ипак цар Николај II после много размишљања одлучио је да изађе у сусрет председнику владе и 12. марта 1911. године је потписао указ о затварању сесије Државног Савета и Државне Думе, на три дана. У то време, закон о земству је спроведен у дело, чланом 87. Након тога Дурново је отпутовао у иностранство, одакле се вратио тек после Столипинове погибије. По повратку је поново добио своје место председника десне групе Државног Савета. Безуспешно је покушавао да створи неку алтернативу Напредњачком блоку у руској Думи, који је касније резултирао Фебруарском револуцијом 1917. Остварење ових

замисли није успело услед болести и смрти у лето 1915. Текст његове белешке – приказа спољнополитичких погледа дела руске јавности уочи Великог рата објављујемо према руском издању из 1922.

Алексеј Тимофејев

14. фебруара 1914.

Поверљива белешка Његовом величанству императору Николају II.

Централни фактор периода светске историје који смо преживели јесте супарништво Енглеске и Немачке. То супарништво неминовно мора довести до оружане борбе међу њима, чији ће исход, по свој вероватноћи, бити смртоносан за побеђену страну. Сувише су неспојиви интереси те две државе и њихово истовремено у облику великих држава пре или касније, показаће се немогућим. Стварно, са једне стране, острвска држава, чији се светски значај ослања на владавину над морима, светску трговину и безброј колонија. Са друге стране – моћна континентална држава, ограничена територија, која је недовољна за нарасло становништво. Зато је она директно и отворено изјавила, да је њена будућност на морима, невероватном брзином је изградила огромну светску трговину, изградила, ради своје заштите, силну војну флоту и познатом марком *Made in Germany* створила смртну опасност индустријско-економском благостању супарнице. Природно, Енглеска не може успети без борбе и између ње и Немачке је неизбежна борба, не на живот, већ на смрт. Предстојећи војни сукоб, као резултат видљивог супарништва, ни у ком случаје се не може свести само на борбу између Енглеске и Немачке. Сувише су неједнаке снаге и, уз то, недовољно су повезане једна са другом. Немачка може да изазове устанак у Индији, у Јужној Америци и нарочито опасан устанак у Ирској, да парализује бродовима-гусарима а може да се деси и подводним ратом, енглеску морску трговину и тиме, за Велику Британију створи прехрамбене потешкоће, али, уз сву смелост немачких војсковођа, тешко да ће се усудити на искрцавање у Енглеској, само ће

у најбољем случају успети да униште или знатно ослабе енглеску војну флоту. Што се тиче Енглеске, за њу је Немачка потпуно недодирљива. Све што јој је доступно – јесте освајање немачких колонија, прекидање немачке морске трговине, а у најбољем случају, уништавање немачке војне флоте, али ни тиме неће принудити противника на мир. Нема сумње, да ће Енглеска тежити да прибегне, више пута успешно, испитаном средству и одлучити се на оружану иступање, не другачије, него тако што ће обезбедити учешће стратешки јачих држава у рату на својој страни. А, пошто Немачка, са своје стране, без сумње, неће бити изолована, онда ће будући англо-немачки рат да се претвори у оружани сукоб, између две групе држава, од којих ће једне бити пронемачки, а друге проенглески оријентисане.

До руско-јапанског рата, руска политика се није држала ни једне, ни друге оријентације. Од времена царствовања императора Александра III, Русија се налазила у одбрамбеном савезу са Француском, толико јаком, да је њиме осигуравало заједничко иступање обе државе, у случају напада на једну од њих, али, заједно са тим, не толико тесном, да би их обавезао да обавезно подрже наоружаном руком, све политичке иступе и тежње савезника. Истовремено, руски двор је подржавао традиционално дружељубиве, засноване на родбинским везама односе са Берлинским. Ипак, захваљујући тој конјунктури, током низа година мир међу великим државама се није нарушавао, без обзира на обиље горућег материјала, који је постојао у Европи. Француска се, савезом са Русијом, обезбеђивала од напада Немачке, ова последња је била ојачана провереним мирољубљем и дружбом са Русијом од стремљења ка реваншу од стране Француске, Русија услед тога да је за Немачку било неопходно да Русија са њом одржава добросуседске односе – била је заштићена од прекомерних прохтева Аустро-Угарске на Балканском полуострву. На крају, изолована Енглеска, уздржана због супарништва са Русијом у Персији, традиционалног страха енглеске дипломатије од нашег офанзивног покрета на Индију и лоших односа са Француском, посебно истакнутим у периоду познатог инцидента са

Фашодом⁵, са стрепњом је посматрала на јачање морске моћи Немачке не одлучујући се ипак на активна дејства.

Руско-јапански рат је из корена изменио односе великих држава и извео Енглеску из свог изолованог положаја. Као што је познато, за све време Руско-јапанског рата, Енглеска и Америка су чувале наклоњену неутралност у односу на Јапан, међутим, а ми смо уживали наклоњену нама неутралност Француске и Немачке. Рекло би се, да се овде морала изродити најприроднија комбинација, за нас. Али, после рата, наша дипломатија је извршила груб заокрет и отворено стала на пут зближавању са Енглеском. У орбиту енглеске политике је била увучена Француска, образовала се група држава тројног споразума, са превладавајућим утицајем Енглеске у њему и сукоб са државама, које су се окупљале око Немачке, био је, пре или касније, неизбежан.

Какве повољности нам је обећавало и обећава окретање од традиционалне политике неповерења у Енглеску и раскид, ако не пријатељских, онда добросуседских односа са Немачком?

Ако бар мало размислимо и посматрамо догађаје одигране после Портсмутског уговора, тешко да ћемо наћи неке реалне повољности, које бисмо добили као резултат зближавања са Енглеском. Једини плус – побољшање односа са Јапаном – али то је тешко могло бити последица руско-енглеског зближавања. У суштини, Русија и Јапан су створени тако, да би живели у миру, јер немају шта да деле. Сви задаци Русије на Далеком Истоку, правилно схваћени, су потпуно истоветни интересима Јапана. Ти задаци се, у суштини, свODE на веома скромне пределе. Сувишни распон фантазија, претераних извршиоца наредби, који нису имали под собом тло ефикасних државних интереса – а са друге стране претерана нервоза и осетљивост Јапана, који је погрешно схватио те фантазије за план који се доследно остварује, изазвали су сукоб, који би искуснија дипломатија успела да избегне.

5 Инцидент у Фашоди - конфликтна ситуација услед територијалних размирица између Енглеске и Француске у Источној Африци 1898. због жеље колонијалних сила да повежу своје посједе у Африци (прим. А. Т).

Русији није потребна Кореја, чак ни Порт-Артур. Излаз на отворено море је, без сумње, користан, али море, само по себи, није тржиште, већ само пут за повољнији превоз товара на одређена тржишта. Међутим, код нас на Далеком Истоку, нема и још дуго неће бити вредности, које ће донети било какве значајне погодности од њиховог отпремања у иностранство. Тамо нема ни тржишта за извоз наших производа. Не можемо рачунати на широко снабдевање предметима из нашег извоза ни у развијеној, и индустријски и пољопривредно, Америци, ни у сиромашном и, такође, индустријском Јапану, па чак ни у приморској Кини и у удаљенијим тржиштима, где би се наша роба неминовно срела са робом индустријски јачих држава-конкурента.

Остаје унутрашња Кина, са којом се наша трговина првенствено води сувоземним путем. На тај начин, отворена лука би више користила увозу стране робе, него извозу наших домаћих производа. Са друге стране ни Јапан, ма шта причали, не вреба наше далекоисточне поседе. Јапанци су, по својој природи, јужни народ и сурови услови наших далекоисточних крајева им нису привлачни. Познато је да је и у самом Јапану северни Иезо слабо насељен; према ономе што видимо, на јужном делу Сахалина, који је добио Јапан, према Портсмутском уговору, колонизација се одвија са slabим успехом. После освајања Кореје и Формозе, Јапан ће слабо да иде северније, и његове жеље, треба рачунати, биће пре усмерене у правцу Филипинских острва, Индокине, Јаве, Суматре и Борнеје. Највећа ствар, којој може да се устреми – јесте присвајање, у сврху трговинских побуда, неких удаљенијих делова Манџуријске пруге.

Другим речима, миран суживот, боље рећи, тесно зближавање Русије и Јапана на Далеком истоку је потпуно природно, ван сваког посредништва Енглеске. Подлога споразума се намеће сама по себи. Јапан је сиромашна земља, одржавање истовремено јаке војске и могуће флоте је за њега тешко. Његов острвски положај приморава га на пут јачања само своје поморске моћи. Савез са Русијом пружа му могућност да сву своју пажњу усредреди на флоту, која је постала неопходна, при насталом супарништву са Америком, препу-

тивши заштиту својих интереса на тлу Русије. Са друге стране, ми бисмо, располагајући јапанском флотом за поморску заштиту нашег тихоокеанског приобаља, имали могућност да заувек одустанемо од превише напорног за нас надметања за стварање војне флоте на Далеком Истоку. На тај начин, у смислу узајамних односа са Јапаном, зближавање са Енглеском нам није донело никакве повољности. Није нам пружило ништа, у смислу учвршћивања нашег положаја ни у Манџурији, ни у Монголији, па чак ни у Урјанхајском крају, где неодређеност нашег положаја сведочи о томе, да споразум са Енглеском, у сваком случају, није развезао руке наше дипломатије. Напротив, наш покушај да успоставимо односе са Тибетом, наишао је од стране Енглеска на оштар отпор.

Није се побољшао, од времена склапања споразума, ни наш положај у Персији. Свима је познат наш преовладавајући утицај у тој земљи, код Шаха Наср-Едина, то јест, у времену наших најгорих односа са Енглеском. Од тренутка зближавања са овом последњом, ми смо увучени у читав низ несхватљивих покушаја наметања устава персијском становништву, који је за њега потпуно непотребан и, као резултат тога, сами смо допринели свргавању монарха оданог Русији, на корист околних противника. Другим речима, нисмо ништа добили, већ смо, напротив, изгубили доста тога, изгубили и наш престиж и много милиона рубља и чак и драгоцену крв руских војника, издајнички убијених и, на корист Енглеској, чак и неосвећених.

Али, најнегативније последице зближавања са Енглеском – а последично и коренитог разилажења са Немачком – показале су се на Блиском истоку. Као што је познато, још је Бизмарк користио крилатицу о томе, да за Немачку балканско питање не вреди костију једног померанског гренадира. Балканске компликације су почеле да привлаче неупоредиво већу пажњу немачке дипломатије, узевши под своју заштиту „болесника“, али у сваком случају, ни тада Немачка задуго није показивала склоности ка балканским пословима, како не би ризиковала у односима са Русијом. Докази постоје. Јер, како је лако било Аустрији, у периоду Руско-јапанског рата и у смутном времену после њега да оствари своје заветне тежње на Балканском полуострву.

Али, у то време, Русија још није везала своју судбину за Енглеску и Аустро-Угарска је била принуђена да пропусти најпогоднији тренутак за свој циљ.

Чим смо кренули путем тесног зближавања са Енглеском, како је тада уследило присаједињење Босне и Херцеговине, које је много лакше и безболније могло бити остварено 1905. или 1906. године, затим појава албанског питања и комбинација са принцем Видом. Руска дипломатија је пробала да одговори на аустријске захтеве образовањем Балканског савеза, али се та комбинација, као што се и очекивало, показала сасвим ефемерном. Идејно усмерена против Аустрија, она се сада окренула против Турске и загрејала се за деобу освојеног у овом последњем добитку. Као резултат тога, добијено је само коначно окретање Турске Немачкој, у којој она, не без основа, види своју јединствену покровитељицу. У ствари, руско-енглеско зближавање, очигледно, је за Турску истоветно окретање Енглеске од своје традиционалне политике затварања Дарданела за нас, а стварања, под покровитељством Русије, Балканског савеза, било је директно угрожавање даљег опстанка Турске, као европске државе. И тако, енглеско-руско зближавање није нам ништа реално и корисно донело до садашњег времена. У будућности, оно ће нас навести на оружани сукоб са Немачком.

У каквим условима ће се одиграти тај сукоб и какве ће бити његове вероватне последице? Основне групације приликом будућег рата су очевидне: то су – Русија, Француска и Енглеска, са једне стране, Немачка, Аустрија и Турска – са друге.

Вероватно ће учешће у рату узети и друге државе, у зависности од ових или оних услова, у којима ће избити рат. Али, ако као повод за рат послужи нови сукоб супротстављених интереса на Балкану или чак колонијални инцидент, попут алжирског, основна групација ће остати иста. Италија, уз колико-голико добро схваћене сопствене интересе, неће ступити на страну Немачке.

Услед економских и политичких узрока, она ће, без сумње, стремити ка ширењу своје садашње територије. То ширење може бити постигнуто само на рачун Аустрије, са једне и Турске, са друге стране.

Природно, зато што Италија неће ступити на ту страну, која осигурава територијалну целовитост државе, на чији рачун би она желела да оствари своја стремљења. Није искључена, рекло би се, могућност ступања Италије на страну антинемачке коалиције, ако би се судбина рата наклонила у њену корист, у виду осигуравања најповољнијих услова за своје учешће у деоби која би уследила. У том односу, позиција Италије се вероватно подудара са позицијом Румуније, која ће, надамо се, остати неутрална, док се срећа не окрене на једну или другу страну. Тада ће она, руководећи се здравим политичким егоизмом, прићи победницима, како би била награђена или на рачун Русије или на рачун Аустрије. Од других балканских држава, Србија и Црна Гора ће, без сумње, стати на страну противну Аустрији, а Бугарска и Албанија – ако се до тада не образује ембрион државе – на страну, противну Србији. Грчка, по свој вероватноћи, остаће неутрална или ће ступити на страну, противну турској, али само тада, када исход буде мање или више решен.

Учешће других држава ће бити случајно, при чему се треба плашити Шведске, наравно, у редовима наших противника. У таквим условима, борба са Немачком ће за нас представљати огромне потешкоће и захтеваће небројене жртве. Рат неће стрелити противника изненада и степен његове спремности вероватно превазилази и наша најпреувеличанија очекивања. Не треба мислити, да би та спремност проистекла из тежње саме Немачке ка рату. Њој рат није потребан, јер би она и без њега могла постићи своје циљеве – прекидање једноличне владавине над морима. Али, тај њен животни циљ, наићи ће на отпор од стране коалиције, па Немачка не одступа пред ратом и, наравно, постараће се чак да га изазове, бирајући најпогоднији тренутак за себе.

Главна тежина рата, без сумње, пада на нас, јер је Енглеска једва способна за шире учешће у континенталном рату, а Француска, сиромашна људским материјалом, уз те колосалне губитке, који ће пратити рат, уз савремене услове војне технике, вероватно ће се држати строго одбрамбене тактике. Улога оштрице за пробој најјаче немачке одбране ће припасти нама, а међу тим, више фактора ће

бити против нас и више снаге и пажње ћемо да потрошимо на њих.

Из броја тих неповољних фактора треба искључити Далеки Исток. Америка и Јапан, прва по природи, а други због своје тренутне политичке оријентације, обе непријатељи Немачке, па је очекивање од њих да ступе на њену страну без основа. Тако ће рат, независно чак од његовог исхода, ослабити Русију и одвући њену пажњу на Запад, што, наравно, одговара јапанским и америчким интересима.

Због тога је наша позадина, са стране Далеког Истока прилично обезбеђена и у најгорем случају од нас за пријатељску неутралност тражиће неке уступке економског карактера. Поред тога, није искључена могућност ступања Америке или Јапана на страни противној Немачкој, и то наравно у својству освајача неких слабоштићених немачких колонија. Зато је без сумње експлозија непријатељства против нас у Персији, вероватне побуне међу муслиманима на Кавказу и у Туркестану, не искључујући могућност иступања Авганистана против нас, везано за ово последње, и на крају, треба предвидети веома непријатне компликације у Пољској и у Финској. У последњој је неминовно избијање устанка, ако Шведска ступи у редове наших противника. Што се тиче Пољске, ту треба очекивати, да нећемо бити у стању да је задржимо у нашим рукама, за време рата. И тако, када се она нађе под влашћу противника, они ће, без сумње, извести покушај изазивања устанка, у суштини, и не тако опасног за нас, али кога треба сврстати у ред непријатних фактора за нас, самим тим, што утицај наших савезника може да нас побуди на такве кораке, у области наших односа са Пољском, који су за нас опаснији од сваког отвореног устанка.

Да ли смо ми спремни за толико упорну борбу, коју ће, без сумње, донети будући рат европских народа? На то питање треба без размишљања одговорити негативно. Мање од других, ја сам склон да порекнем многе ствари, које су урађене, за нашу одбрану, од времена Јапанског рата. Нема сумње, ипак, да је то потпуно недовољно, у несагледивим размерама, у којима ће се неизбежно одвијати будући рат. У тој недовољности, у значајној мери, криве су наше младе законодавне институције,

које су се дилетантски бавиле нашом одбраном, па нису далеко проникле у сву озбиљност политичког положаја, састављеног под утицајем спољне оријентације, коју је, уз одобравајући однос друштва, подржавало наше министарство иностраних послова, последњих година.

Као доказ за то може да послужи огромна количина законских пројеката војне и поморске управе, која је остала неразмотрена и, делимично, план државног секретара Столипина, представљени у Думи и везани за организацију наше државне одбране. Неоспорно је, да смо ми, у области обучавања трупа, према оцени специјалиста, достигли суштинска побољшања, у поређењу са временом, које је претходило Јапанском рату. Према оцени тих истих специјалиста, нашој пољској артиљерији не треба више побољшања: пушке су потпуно задовољавајуће, добро и практично опремљене. Али је такође неоспорно, да у организацији наше одбране постоје и суштински недостаци.

У том смислу је потребно, пре свега, истаћи недовољност наших војних резерви, за шта се, наравно, не може пребацити кривица на војну управу, јер изабрани припремљени планови ни из далека нису испуњени до краја, због слабе производње наших фабрика. Та недовољност оружаних резерви има још већи значај, ако, при базичном стању наше индустрије, ми у време рата не будемо имали могућности да домаћим средствима испунимо настале дефиците, а међу тим, са затварањем Балтичког и Црног мора за нас – постаће немогућ увоз предмета из иностранства, који нам недостају за одбрану.

Још једна неповољна околност, за нашу одбрану, јесте њена потпуна зависност од иностране индустрије, што ће, у вези са већ поменутиим прекидањем колико-толико погодних комуникација са иностранством, створити низ тешко савладивих потешкоћа. Имамо недовољну количину тешке артиљерије, чији је значај доказан искуством Јапанског рата, мало митраљеза. Организацији наше тврђавске одбране није се уопште ни приступило, чак ни заштитни прилаз престоници, Ревелска тврђава, није завршен.

Мрежа наших стратешких железничких пруга није довољна и железничке пруге располажу по-

кретним саставом, који може бити довољан за нормалан покрет, али не одговара тим колосалним потребама, које ће нам се испречити, у случају европског рата. На крају, не треба испуштати из вида, да ће се у предстојећем рату борити најкултурније, технички развијене нације. Сваки рат се стално водио до тада најновијом речју, у области војне технике, а техничка заосталост наше индустрије не ствара повољне услове за наше усвајање нових проналазака.

Сви ови фактори, не узимају се потпуно у обзир од наше дипломатије, чије понашање према Немачкој, није лишено, у извесној мери, чак и агресивности, која може прилично да приближи моменат оружаног сукоба са Немачком, уз енглеску оријентацију, који је, у суштини неизбежан. Да ле је искрена, пак, та оријентација и обећава ли нам и повољан период рата такве повољности, које би искупиле све тешкоће и жртве, неизбежне у рату који мора да буде изузетна по свом интензитету?

Животни интереси Русије и Немачке се нигде не секу и имају савршену основу за миран суживот те две државе. Будућност Немачке је на морима, то јест тамо, где Русија, у суштини највише континентална, од свих великих држава, нема никаквих интереса. Прекоморских колонија немамо и, вероватно, никада их неће ни бити, а комуникација између различитих делова империје је лакша сувоземним путем, него морем. Вишак становништва, за које је потребно ширење територије, код нас се не осећа, али чак и са тачке гледишта нових освајања, шта нам може дати победа над Немачком? Познањ, Источну Пруску? Али, шта ће нам те области, које су густо насељене Пољацима, када ни руским Пољацима нам није тако лако да управљамо. Зашто оживљавати центрифугална стремљења, која ни до сада нису угушена у Привислинском крају, укључивањем у састав руске државе немирних познањских и источно-пруских Пољака, са националним захтевима, које није успела да угуши ни немачка власт, која је тврђа него руска?

То се у потпуности односи и на Галицију. Нама је очигледно неповољно, у име идеје националног сентиментализма, да нашој отаџбини присаједи-

нимо област, са којом смо изгубили сваку живу везу. Јер, за шаку Галичана, који су руски по духу, колико добијамо Пољака, Јевреја, украјинских унијата? Такозвани украјински или мазепински покрет за сада није страхан код нас, али му не треба допустити да се распламса, јер би повећао број немирних украјинских елемената, јер ће се из тог покрета, без сумње, изродити, крајње опасан, малоруски сепаратизам, који ће, уз повољне услове, достићи сасвим неочекиване размере. Очигледан је циљ наше дипломатије, која се окренула зближавању са Енглеском – отварање мореуза, али сматрам, да ће достизање тог циља тешко изазвати рат са Немачком. Јер нам је Енглеска, а не уопште Немачка, затворила излаз из Црног мора. Да нисмо обезбедили сарадњу ове последње, да ли бисмо 1871. избегли понижавајућа ограничења која је од нас захтевала Енглеска, према Париском уговору⁶?

И постоји потпуна основа, да сматрамо, да би нам Немци лакше, него Енглези изашли у сусрет са мореузима, за чију су судбину они слабо заинтересовани и за чију цену би купили наш савез.

Не треба имати превелика очекивања од нашег освајања мореуза. Њихово присвајање је за нас погодно, само уколико се преко њих затвара улаз у Црно море, које би од тада постало наше унутрашње море, безбедно од непријатељских напада.

Мореузи нам не дају излаз у отворено море, јер после њих стоји море, које се у потпуности састоји од територијалних вода, море, у коме су посејана бројна острва, где, на пример, енглеска флота је у могућности да нам затвори све излазе и улазе, независно од мореуза. Зато би Русија могла храбро да поздрави такву комбинацију, која не даје мореузе директно у наше руке, већ обезбеђује од продора непријатељске флоте у Црно море. Таква комбинација, која је, уз повољне околности, потпуно достижна без икаквог рата, има још и ту предност, што не би нарушила интересе балканских држава, који се не би понели без немира и, потпуно разумљивог, осећаја ревноности, према нашем освајању мореуза.

⁶ Париски мир 1856. након Кримског рата. Услед њега Русија је губила флоту и тврђаве на руским обалама Црног мора.

У Закавказју, као резултат рата, могли бисмо територијално да се проширимо, само на рачун насељених јерменских области, што, уз савремено јерменско револуционарно расположење и маштање о великој Јерменији, није ни пожељно и у чему би нам Немачка још мање, него Енглеска, била препрека, будући да смо са њом у савезу. Реално, нама су корисна територијална и економска присвајања доступна само тамо, где наша стремљења наилазе на препреке од стране Енглеске, а не Немачке. Персија, Памир, Куљца, Кашгарија, Џунгарија, Монголија, Урјанхајски крај – све су то места где се интереси Русије и Немачке не спотичу, већ се константно сукобљавају интереси Русије и Енглеске.

У потпуно истом положају према Русији се налази и Немачка према Русији, која би, исто тако, у случају рата, од нас могла да отргне само нама мање битне области, по својој насељености, непогодне за колонизацију: Привислински крај, са Пољацима и Литванцима и Балтичке губерније, са Летонцима и Естонцима, подједнако немирним и непријатељским, према немачком становништву.

Али, могу да ми кажу да територијална освајања у савременим условима живота народа ступају у други план и на прво место долазе економски интереси. Ипак, и у тој области руске користи и потребе, једва да, као што можемо закључити, противрече немачким. Наравно, не подлеже сумњи, да су постојећи руско-немачки трговински уговори неповољни за наша сеоска домаћинства, а повољни за немачка, али тешко да се таква околност може приписати лукавству и непријатељству Немачке.

Не треба испуштати из вида, да су ти уговори, у многим својим деловима, повољни за нас. Руски емисари који су закључавали у своје време те договоре били су убеђене присталице развоја руске индустрије, и без сумње су свесно жртвовали бар делимично интересе руске пољопривреде у корист интереса руске индустрије. Потом, не треба испустити из вида, да Немачка ни сама није непосредан корисник већег дела предмета иностраног извоза наших сеоских домаћинстава. За већину

производа наше пољопривреде, Немачка је само посредник, а логично, од нас и тржишта која их користе, зависи да ли ћемо ући у директне односе и тиме избећи скупо немачко посредништво. На крају, потребно је истаћи, да услови трговинских односа могу да се промене, у зависности од услова политичког суживота уговорних држава, тако да ниједној страни не одговара економско слабљење савезника, већ, напротив, пожељно је политичко разарање противника. Другим речима, иако је без сумње, да су актуелни руско-немачки трговински уговори неповољни за нас и да је Немачка, при њиховом закључивању, искористила успешно своју насталу ситуацију, то јест, једноставно нас је притиснула, али то понашање не може да се сматра као непријатељско и представља акт здравог националног егоизма, који заслужује подражавање, супротног од Немачке и није требало очекивати нити је требало на то рачунати. У сваком случају, ми, на примеру Аустро-Угарске видимо пољопривредну земљу, која се налази у много већој економској зависности од Немачке, него ми, што је, ипак, не спречава да у области сеоске привреде достигне такав развој, о коме ми можемо само да машамо.

Према свему наведеном склапање са Немачком прихватљивог за Русију трговинског уговора са Немачком, може се рећи, да ни у ком случају, не тражи претходно уништавање Немачке. Сасвим је довољно добросуседских односа са њом, проицљивог вагања наших реалних економских интереса, у различитим областима народне привреде и дугог, упорног погађања са немачким емисарима, без сумње, позваних да очувају интересе своје, а не наше отаџбине. Ја ћу да кажем и више, разбијање Немачке, у области наше трговинске размене са њом, било би за нас веома неповољно.

Њено разбијање, без сумње, завршило би се миром, диктираним са становишта економских интереса Енглеске. Она би искористила успех у своју корист до крајњих граница и тада бисмо ми, у Немачкој која би била сломљена и изгубила би морске снаге, само изгубили без обзира на све корисно тржиште за своје производе, који се не би продали на другом месту.

Што се тиче будућих економске будућности Немачке, Русија и Енглеска су директно супротстављене једна другој.

Енглеској одговара да убије немачку поморску трговину и индустрију Немачке, претварајући је у сиромашну, по могућству пољопривредну земљу. Нама би одговарало, да Немачка развије своју поморску трговину и пратећи њу индустрију у циљу снабдевања одвојених светских тржишта, чиме би отворила своје унутрашње тржиште производима наше пољопривреде за снабдевање свог радничког становништва.

Али, независно од трговинских уговора, обично се истиче притисак немачке превласти у руском економском животу и систематско продирање немачке колонизације, што представља отворену опасност за руску државу. Сматра се, ипак, да је таква врста опасности, у значајној мери преувеличана. Крилатица *Drang nach Osten* је у своје време била природна и схватљива, јер територија Немачке није одговарала расту становништва, чији је вишак био потискиван у земљу са мање отпора, тј. у мање насељену, суседну земљу.

Немачка влада је била принуђена да рачуна на неизбежност тог покрета, али тешко да би се могло рећи да то одговара њеним интересима. Јер, из сфере немачке државности су излазили људи, смањујући тиме живу снагу своје земље. Наравно, немачка влада, користећи све снаге, како би очувала везу пресељеника са својом пређашњом отаџбином, дошла је до оригиналног начина, као што је допуштање двојног поданства. Али, нема сумње, да се, ипак, значајан део немачких исељеника коначно и неповратно укоренио на свом новом месту и постепено раскинуо са пређашњом домовином. Та ситуација, очигледно неодговарајућа државним интересима Немачке, била је један од покретачких стимуланса да се прихвати толико стране за себе колонијалне политике и морске трговине.

И тако док је ишло умножавања немачких колонија и, са тим тесно повезаног развоја немачке индустрије и морске трговине, немачки колонијални талас се смањује и није далек дан, када ће *Drang nach Osten* отићи у област историјских сећања. У

сваком случају, немачка колонизација, без сумње, противречи нашим државним интересима и мора бити прекинута и у том нам пријатељски односи са Немачком не сметају. Изјашњавање за предности пронемачке оријентације, не значи залагање за потпуну зависност Русије од Немачке, већ подржавање пријатељске, добросуседске везе са њом, ми не морамо да због тога жртвујемо наше државне интересе. Па и Немачка не би била против даљег прилива немачких колониста у Русију. Њој самој је у интересу да боље подстакне талас пресељавања у своје колоније. Чак и онда, када их није имала и немачка индустрија није осигуравала плате за све становништво, оно није сматрало да треба да протестује против донетих мера ограничења, за време царствовања Александра III, везаних за инострану колонизацију. Што се тиче немачког притиска, у области нашег економског живота, тешко да та појава изазива оне осуде, које се обично против ње исказују. Русија је помало сиромашна и у капиталу и у индустријској предузимљивости, да би могла да издржи без широког прилива иностраног капитала. Зато је извесна зависност од тог или другог иностраног капитала неизбежна за нас, до оног тренутка, док се индустријска предузимљивост и материјална средства становништва не развију толико, да би могла да омогуће потпуно одбијање услуга иностраних предузетника и њиховог новца. Али, сада су нам они потребни, немачки капитал је за нас повољнији, него било који други.

Пре свега, тај капитал је најјефтинији од свих, јер подразумева најмањи проценат предузетничког профита. Тиме се, у значајној мери, објашњава прилична јефтиноћа немачких производа и постепено замењивање енглеске робе њима, на светском тржишту. Мања захтевност, у смислу рентабилности немачког капитала има за последицу то, да он иде у она предузећа, у која, због прилично малог дохотка, други инострани капитали не иду. Као последица те релативне јефтиноће немачког капитала, његов прилив у Русију повлачи за собом одлив мањих сума предузетничких прихода из Русије, у поређењу са енглеским и француским и, на тај начин, већа количина руских рубаља остаје у Русији. Уз то значајни део зараде која се добије од улагања немачких капитала у руску привреду не одлази од нас а остаје у Русији.

За разлику од енглеских или француских, немачки капиталисти већином, заједно са својим капиталом и сами прелазе у Русију. Тим њиховим својством, у значајном степену се и објашњава поражавачућа бројност немачких индустријалаца и фабриканата код нас, у поређењу са Енглезима и Французима.

Последњи седе у иностранству, извлаче из Русије све до последње копејке профите стечене у својим предузећима. Насупрот томе, Немци предузетници дуго живе у Русији, а неретко тамо и остају заувек. Ма шта причали, али се Немци, за разлику од других странаца, брзо прилагођавају у Русији и брзо се русифицирају. Ко није видео, на пример, Французе и Енглезе, који скоро цео живот живе у Русији, а, ипак, ни једну реч руског не говоре? Насупрот томе, много ли је код нас Немаца, који би бар са акцентом, ломили језик, али нису могли да говоре руски? И више тога, који није видео потпуне Русе, православне, у дубини душе предане руским државним начелима и, ипак, у првој или другој генерацији потомке немачких придошлица? На крају, не треба заборавити, да је Немачка, до извесног степена и сама заинтересована за наше економско благостање. У том смислу, Немачка се позитивно разликује од других држава, заинтересованих искључиво за стицање што веће ренте на капитал уложен у Русију, чак по цену економског уништења земље. Насупрот томе, Немачка је, у својству сталног – подразумева се, не и бескорисног – посредника у нашој спољној трговини, заинтересована да подржи производне снаге наше домовине, као извора повољних посредничких операција за њу.

У сваком случају, ако чак и признамо неопходност искорењивања немачког притиска, у области нашег економског живота, чак би потпуно протеривање немачког капитала из руске индустрије, уз одговарајуће мере, можемо рећи, могло бити остварено и без рата са Немачком. Тај рат захтева тако огромне расходе, који много пута премашују сумњиву добит, коју бисмо добили ослобађањем од немачког притиска. Мало тога, као последица тог рата, економски положај ће бити такав, да ће се немачки терет показати као лак.

Овде не подлеже сумњи, да рат захтева трошкове, који премашују финансијске ресурсе Русије. Морам се окренути кредитима савезних и неутралних држава, а они неће бити добијени као поклон. Не треба ни говорити о томе, шта ће се десити, ако се рат за нас не заврши успешно. Финансијско-економске последице пораза не могу се ни израчунати, ни предвидети и, без сумње, утицаће на потпуно уништење наше народне привреде. Али, чак нам и победа носи крајње неповољне финансијске перспективе: потпуно разорена Немачка неће бити у стању да нам надокнади поднесене жртве. Мировни уговор, издиктиран у интересу Енглеске, неће јој дати могућност да се економски опорави задуго, чак ни да би покрила наше војне расходе. То мало, што се може успети код ње уграбити, мораће да се дели са савезницима, а нама ће припасти веома мало, у поређењу са војним трошковима, мрвице. А, између осталог, војне зајмове треба платити, и то под притиском од стране савезника. После урушавања немачког потенцијала, ми им више нећемо бити потребни. И више тога наша политичка моћ порасла из победе, побудиће их да нас макар економски ослабе. И неизбежно је, чак и после победоносног окончања рата, да ћемо пасти у такво финансијско и економско ропство, према нашим кредиторима, у поређењу са којим ће се, наша садашња зависност од немачког капитала, показати идеалом. Тужно је да, ипак, све заједно економске перспективе, које нам се отварају, као резултат савеза са Енглеском, а последично и рат са Немачком – све ступају у други план пред политичким последицама овог, у суштини, неприродног савеза.

Не треба испуштати из вида, да су Немачка и Русија представнице конзервативног начела у цивилизованом свету, супротног демократском начелу, кога је изродила Енглеска и у много мањем степену, Француска. Као што је познато, Енглеска, до сржи монархистичка и конзервативна кућа, увек је у својим спољним односима иступала у својству покровитељице највећих демагошких стремљења, стално подржавајући народне покрете, усмерене на слабљење монархистичког начела.

Са те тачке гледишта, борба између Немачке и Русије, независно од њеног исхода, је веома непо-

жељна за обе стране, јер ће, без сумње, довести до слабљења светског конзервативног начела чији су јединствени поуздани бедем ове две велике државе. Осим тога, не може да се не предвиди, да ће, у искључивим условима општеевропског рата, који се надвија, он представљати независно од његовог исхода смртну опасност и за Русију и за Немачку. По дубоком убеђењу, заснованом на темељним многобројним изучавањима свих савремених противдржавних токова, у побеђеној земљи ће се неминовно развити социјална револуција, која ће се, силом прилика, пренети и у земљу-победницу.

Превише су многобројни ти канали, којима су, за много година мирног суживота, невидљиво повезане обе земље, да се коренити социјални потреси, који се распламсавају у једној од њих, не би одразили у другој. Што ће те потреси да носе социјални, а не политички карактер – у то не може бити никакве сумње, и то не само када се говори о Русији, већ и о Немачкој. Посебно погодно тло за социјалне потресе представља, наравно, Русија, где народне масе, без сумње, проповедају принципе несвесног социјализма. Без обзира на опозициони дух руског друштва као и социјализам широких слојева становништва, политичка револуција у Русији је немогућа и сваки револуционарни покрет ће неизбежно да се изроди у социјалистички. Наша опозицију нема реалног ослонца, она нема подршку у народу, који не види никакву разлику између владиних чиновника и интелигенције. Прост руски човек, подједнако сељак и радник, не тражи политичка права, која су му непотребна и несхватљива.

Сељак машта о бесплатном дељењу туђе земље, радник – о предаји њему свег капитала и профита фабриканата и даље од тога њихове жудње не иду. И потребно је само нашироко разбацати те пароле међу становништвом, потребно је само да влада допусти неометану агитацију у том правцу – Русија ће, без сумње, бити увучена у анархију, који је преживела у ноторним годинама смутње 1905-1906. године. Рат са Немачком ствара искључиво повољне услове за такву агитацију. Као што је већ поменуто, тај рат ће нас коштати огромних тешкоћа и не може се завршити тријумфалним уласком у Берлин. Неизбежни су и војни неуспе-

си... неизбежни ће бити ови или они пропусти у нашем снабдевању. Уз изузетну раздражљивост нашег друштва, таквим околностима ће се придати преувеличан значај. Почевши од тога, да ће се сви неуспеси приписивати влади.

Биће добро, ако се ово последње не преда и чврсто утврди, да је у време рата критика државних власти недопустива и ако ће се одлучно пресећи сва опозициона иступања. Уз одсуство озбиљне укоренености опозиције у народу, тиме се ствар и завршава. У своје време, народ није кренуо ни за састављачима Виборшке декларације⁷, исто тако неће поћи за њима ни сада.

Али, може да се догоди и лоша ствар: влада ће кренути путем уступака, пробаће да се споразуме са опозицијом и тиме ће ослабити себе у тренутку иступања социјалистичких елемената. Иако звучи као парадокс, али споразум са опозицијом у Русији ће безусловно да ослаби владу. Ствар је у томе, што наша опозиција неће да прихвати, да она не представља никакву реалну снагу. Руска опозиција је састављена од интелектуалаца и у томе је њена слабост, јер је код нас између народа и школованих људи дубок повор узајамног неповерења и несхватања. Неопходан је вештачки изборни закон, а поред тога, потребан је још и директан утицај владе, како би се осигурао избор најжустријих заштитника народних права, у Државну Думу. Ако им влада одбије подршку, препустивши изборе свом природном току – законодавне институције неће видети међу својим зидовима ниједног представника интелигенције, осим неколико агитатора-демагога. Ма колико да су чланови наших законодавних органа причали о народном поверењу, сељаци ће пре да поверују сиромашном државном чиновнику без земље, него поседнику из партије октобристи, који заседа у Думи; радник се са већим поверењем односи према фабричком инспектору, који живи од плате, него фабриканту-законодавцу, чак иако тај проповеда све принципе кадетске партије.

⁷ Виборшка декларација – пропали покушај низа народних посланика у граду Виборгу да позову народ на цивилни протест против распуштања Думе у лето 1906.

Више је него чудно, у таквим условима, тражити од владе, да се озбиљно рачуна на опозицију, да се због ње одрекне улоге непристрасног регулатора социјалних односа и иступи пред широке народне масе, у својству послушног органа класних стремљења интелектуалне и имућне мањине становништва. Захтевајући од владе одговорност пред класним представништвом и њену покорност пред природно организованим парламентом (памтимо знамениту изреку В. Набокова: „Извршна власт да се потчини законодавној власти!“), наша опозиција, у суштини, захтева од владе психологију дивљаштва, сопственим рукама израђеног идола и да му се, затим, са трептањем поклања.

Ако се рат заврши победоносно, умирење социјалистичког покрета, на крају крајева, неће представљати несавладиву потешкоћу. Биће аграрних немира, на основу агитације о неопходности на грађивања војника додатном расподелом земље, биће радничких нереда, приликом преласка са, вероватно повећаних зарада и ратног времена, на нормалне плате – и, надамо се, само ће се тиме и завршити, ако до нас не допре талас немачке социјалне револуције. Али, у случају неуспеха, за шта се могућност, приликом борбе са таквим противником, као што је Немачка, не сме не предвидети, - социјална револуција, у својим крајњим појавама, код нас ће бити неизбежна.

Као што је већ речено, почеће од тога, што ће се сви неуспеси приписати влади. У законодавним институцијама почеће жестока кампања против ње, чији ће резултат бити почетак револуционарних иступања у земљи. Ово последње ће истаћи социјалистичке пароле, јединствене, које могу да окупе и групишу широке слојеве становништва, с почетка бесплатна подела земље, а потом и општа подела свих вредности и имовине. Побеђена војска, лишена, за време рата, најпоузданијег кадра у свом саставу, захваћена, великим делом, општим, стихијским сељачким стремљењем ка земљи, биће превише деморализована, да би била ослонац закона и поретка. Законодавне институције и, лишене стварног ауторитета у очима народа, опозиционе партије интелигенције, неће бити у стању да задрже распламсали народни талас, који су покренули,

и Русија ће бити увучена у мрачну анархију, чији се исход не може ни предвидети.

Ма како чудно на први поглед, при искључивој уравнотежености немачке нарави, и Немачкој, у случају пораза, предстоји преживљавање не малих социјалних потреса. Превише тешко ће пасти народу неуспешан рат, да његове последице не би изазвале на површину сада добро сакривене рушилачке тежње. Свеукупно друштвено уређење савремене Немачке је, фактички, постројено на превладавајућем утицају аграра, пруског јункерства и сељака-поседника.

Ти елементи чине бедем дубоко конзервативног уређења Немачке, под главним руководством Пруске. Животни интереси набројаних класа захтевају економску политику, која ће бити покровитељска према сеоској привреди, увозне царине на жито и, логично, високе цене за све пољопривредне производе. Али се Немачка, због ограничености своје територије и пораста становништва, већ одавно претворила из пољопривредне у индустријску земљу, а одатле се покровитељство над сеоском привредом своди, у суштини, на заштиту/опорезивање већег дела, становништва, у корист мањег дела. Компензацију за ту већину представља широк развој извоза производа немачке индустрије на удаљена тржишта, како би добици, стечени тим путем, омогућили индустријалцима и радничком становништву да отплате повишене цене пољопривредних производа за домаћу употребу.

Разбијањем Немачке, она би била лишена светских тржишта и морске трговине, јер циљ рата је - са стране његовог стварног подстрекача, Енглеске - уништавање немачке конкуренције. Постизањем овога, лишене, не само повећаних, него и свих плата, пострадале за време рата и, природно, незадовољне радничке масе, биће погодно тло за противаграрну, а затим и антисоцијалну пропаганду социјалистичких партија.

На своју руку, ови последњи, рачунајући на уређена патриотска осећања и накупљено народно незадовољство, услед изгубљеног рата, против обманутих нада становништва, од стране милитаризма и феудално-грађанског уређења, скренуће са пута мирне револуције, на коме су се, до тог

тренутка, тако чврсто држали и стаће на чисто револуционарни пут. Своју улогу одиграће као и у суседној Русији, посебно у случају социјалистичких иступа на аграрном тлу, и многобројна класа сеоских надничара у Немачкој. Независно од овог живнуће тајне сепаратистичке тежње, у јужној Немачкој, појавиће се, у свој својој снази, прикривено непријатељство Баварске према превласти Пруске, другим речима, ствара се таква ситуација, која ће, по мало чему, заостајати, по својој јачини, иза стања у Русији.

Све што је горе изложено мора довести до закључка, да нам зближавање са Енглеском не доноси никакве добити и енглеска оријентација наше дипломатије, у својој суштини је дубоко погрешна. Не треба да идемо заједно са Енглеском, она мора бити препуштена својој судбини и не треба због ње да се сукобљавамо са Немачком.

Тројни споразум – вештачка комбинација, која нема основу интереса под собом и будућност не припада њој, већ неупоредиво стварнијем, тешњем зближавању Русије, Немачке, Француске, помире-

не са овом другом и Јапана, повезаног са Русијом строго одбрамбеним савезом. Таква политичка комбинација, лишена сваке агресивности, у односу на друге државе, за дужи период ће обезбедити миран суживот културних нација, кога не угрожавају ратне замисли Немачке, како тежи да докаже енглеска дипломатија, већ потпуно природне тежње Енглеске, да успе да сачува владавину над морима, која јој измиче. У том правцу морамо да усредсредимо све напоре наше дипломатије, а не у бесплодним тражењима основа за споразум са Енглеском, по својој суштини противречним нашим погледима и циљевима.

Притом, само по себи се подразумева, да и Немачка мора да изађе у сусрет нашим тежњама за успостављањем проверених пријатељско-савезних односа са њом и да створи, према најближем споразуму са нама, такве услове нашег суживота са њом, који не би дали основа за противнемачку агитацију, са стране наших уставно-либералних партија, које су, по својој природи, принуђене да се држе, не конзервативно-немачке, већ либерално-енглеске оријентације.

ПУТУЈУЋА ШКОЛА

Извештај професора Милоша С. Московљевића о српским ђацима у Русији за време Првог светског рата

„Кад се пред непријатељском најездом, уз војску, и велики део наших ђака повукао из Отаџбине и разишао по белом свету, да се, наоружан знањем и обогаћен искуством стеченим у културним земљама, по ослобођењу Отаџбине стави на службу њој – мислило се да ће најсрећнији бити они који су отишли у Русију. Сматрало се да ће велика и богата словенска Русија заиста бити друга мајка нашој деци, да ће их пригрлити и одгајити на својим широким грудима, па нам их вратити као добро васпитане и спремне младиће и девојке, способне и да лече своју тешко рањену Отаџбину и да буду јака спона између два братска народа. Али је испало сасвим другачије.“¹

¹ Милош С. Московљевић, Наши ђаци у Русији, Наставник – лист професорског друштва, 1919, 79.

Овако свој извештај о српским ђацима започиње професор Милош С. Московљевић, који је у тренуцима велике неизвесности 1918. године бринуо о српским избеглицама и ђацима који су се нашли у Русији.

Милош С. Московљевић (Варна код Шапца, 1884. – Београд, 1968) пре Првог светског рата био је професор у Нишкој и Трећој београдској мушкој гимназији. У току Првог светског рата, као добровољац, учествовао је у одбрани земље, а био је и носилац Албанске споменице. После боравка на Крфу, учествовао је као тумач у раду са француским одредом и при енглеској војној болници у Микри. Од децембра 1916. године био је распоређен код српског делегата при енглеској Врховној

команди у Солуну, а од јуна 1917. године био је одређен за рад на националној пропаганди при српском посланству у Петрограду. У марту 1918. године био је постављен од стране српског посланика у Петрограду за инспектора избеглица које су се нашле у Русији. У међуратном периоду, као члан Савеза земљорадника, у три наврата, биран је за народног посланика – 1920, 1923. и 1925. године. Одбранивши докторат на Београдском универзитету 1928. године стекао је звање доктора филозофије, а занимљиво је да је Московљевић био први доктор филологије Београдског универзитета. Радио је као сарадник Лексикографског одељења Српске академије наука, уредник *Поучне библиотеке*, благајник Српске књижевне задруге и др. Као редовни и хонорарни професор предавао је у Вишој педагошкој школи, Трговачкој школи „Комерцијум“, Школи трговачке омладине, Нудилској школи, Глумачкој школи, Музичкој академији и Средњој музичкој школи. По завршетку Другог светског рата, који је провео у Београду, Московљевић је био на дужностима опуномоћеног посланика у Норвешкој (1946–1949) и кратко у Каиру. Његово најзначајније дело *Речник српскохрватског књижевног језика са језичким саветником*, са 50.000 лексикографски обрађених речи, објављен је 1966. године.²

Извештај професора Московљевића објављен је 1919. године у посебном, тематском броју листа *Наставник*, у коме су професори – који су имали контакт са ученицима у окупираној Србији и иностранству, давали свој суд о условима у којима су радили, ученичким активностима и постигнућима, као и о квалитету наставног процеса. Сплет различитих околности довео је до тога да Московљевићев извештај о ђацима у Русији, за разлику од осталих професорских извештаја који су објављени у часопису *Наставник*, представља неку врсту путописног дела из кога се да много тога закључити о укупној ситуацији у којој су се нашле српске избеглице, међу којима су били и ђаци и њихови наставници.

Необичан пут тих ђака почео је септембра 1915. године, када је део становништва Неготина, Кла-

2 Милош Московљевић, У Великој руској револуцији – дневничке белешке, прир. Момчило Исић, Београд 2007, 11–34.

дова и околних места, после повлачења српске војске пред налетом непријатеља, напустио Србију и прешао у Румунију, настанивши се касније у Турну-Северину. По сведочанству професора Московљевића, деца су похађала српску основну школу која је тамо постојала, док за средњошколце није било никакве наставе. Смештај за избегле и њихово збрињавање омогућио је један руски одбор на челу са пуковником Ратмановим. Овакво стање трајало је све до уласка Румуније у рат крајем августа 1916. године, када су српске избеглице кренуле даље на исток, нашавши уточиште чак у Русији.

Боравак деце у Русији и њихово школовање углавном су помагали сами Руси, својим прилозима, а због интересовања и инсистирања самог цара Николаја II,³ основан је посебан интернат у Одеси, који је назван „Српски пансионат“ у коме је, по Московљевићу, боравило око сто и педесеторо деце, различитог узраста. Касније ће и у Јелисаветграду⁴ бити основан сличан пансионат, такође о руском трошку. Основну школу за децу од 7 до 10 година у Јелисаветграду је похађало око 160 ђака. Треба напоменути да је у тим пансионатима било смештено и неколико сирочића старости од 3 до 6 година, а о великом броју деце бринуле су српске наставнице и наставници. Било је наставника са подручја Војводине који су као заробљеници ступили у добровољачки корпус, па су били упућени да раде у српском пансионату. Непостојање српских учбеника и лектире условили су да, слично као и у другим земљама где су боравили српски ђаци, жива реч наставника представља основно наставно средство.

Следећи покрет десио се фебруара 1918. године. Услед продора аустроугарске и немачке војске према југу Русије, српске избеглице из Одесе и Јелисаветграда су кренуле на исток и зауставиле се тек у Самари на Волги. Како се наводи у извештају, српске избеглице биле су „натрпане као сардине, њих 1.200 у 40 теретних вагона“.⁵ У марту 1918. године Милош Московљевић је постављен

3 Милош С. Московљевић, *Наши ђаци у Русији*, *Наставник* – лист професорског друштва, 1919, 79.

4 Данашњи Кировград, око 300 км северно од Одесе.

5 Милош С. Московљевић, *Наши ђаци у Русији*, *Наставник*, 1919, 81.

за инспектора избеглица,⁶ односно био је задужен за њихов смештај и снабдевање. У то време било је међу српским избеглицама 100 ученика средњих школа, 165 ученика стручних школа, 237 основношколаца и 7 студената.

Даљи пут ка Сибиру омогућен је крајем маја 1918. године, пробојем чешких добровољаца који су се кретали на исток ка Владивостоку. Чешки добровољачки корпус, састављен од око 40.000⁷ бивших војника Аустроугарске монархије, који су се после предаје Русима сврстали на страну Антанте, одбија захтев болшевика да се разоружа. Захваљујући њиховом продору, на исток крећу и српске избеглице.

Московљевић наводи да је услед спорог кретања композиције у чијим су вагонима живели ђаци и њихови учитељи, одлучио да организује школски рад на отвореном, под дрвећем, што је омогућавао летњи период. Та, како је аутор извештаја назива, путујућа школа, радила је онолико у једном месту, односно станици, колико се чекало на даљи покрет. Најдуже су боравили у станици Тирет у Сибиру, јула 1918. године, а затим читав август у једној станици око 70 км западно од Иркутска. Осим наставника који су са децом пошли из Јелисаветграда и Одесе, наставу је држао и сам Милош Московљевић, који је заједно са Американцем Хамфрисом средњошколцима предавао енглески језик, као и тада студент Мирко Јовановић који је предавао српску књижевност, историју и земљопис. Мирко Јовановић био је одређен за помоћника инспектора избеглица у Русији.⁸ Тај податак Милош Московљевић не помиње, већ га наводи као предавача средњошколцима. Јовановић је био

родом из Бање Луке, а као ђак у Србији добровољно је ступио у војску. После рата Мирко Јовановић био је професор Призренске богословије.

У оквиру те композиције у вагонима су постојале и обућарска и кројачка радња, које су опремале ђаке и избеглице. По Московљевићевим наводима, у импровизованој цркви-вагону се, поред редовне службе, и венчавало.

Од свог постављења за инспектора Московљевић је покушавао да створи услове како би ђаци, њих преко 500, могли да наставе да се школују у Сједињеним Америчким Државама. У почетку преко Црвеног крста, а касније преко других хуманитарних организација и званичних представника Краљевине Србије у Вашингтону, радио је на томе да и ђаци и остале избеглице пређу у Америку. Иако је, по свом сведочењу, успео да обезбеди њихов несметан прелазак, српске избеглице су се по доласку у Владивосток укрцале на један енглески брод, који их је после још 50 дана путовања довео у Дубровник, у ослобођену земљу.

Иако је свој извештај Московљевић завршио у позитивном тону, читав текст је прожет великим незадовољством. На почетку извештаја налази се оштра критика аутора упућена, по свему судећи, Министарству просвете и црквених послова Краљевине Србије због њихове недовољне активности у Русији. Он наводи да су свуда били одређени нарочити инспектори и шефови група, док су ђаци у Русији били препуштени сами себи. „Резултат свеопште небриге је“, закључује Московљевић, „да за три и по године већина деце није ништа учила, мањина је с прекидима посећивала школе, а сви заједно нису добили никакво васпитање.“ Осим надлежних из Министарства просвете, Московљевић криви и велики број српских професора у Петрограду, који нису обраћали пажњу на активности српске омладине у Русији.

По Прегледу рада Министарства просвете и црквених послова у 1916–1917. години⁹, српских ђака у иностранству и у ослобођеним крајевима било је укупно 5.544. По истом прегледу њих 521 било је

6 Функцију инспектора избеглица обављао је Московљевић у Русији, док је у Великој Британији функцију инспектора (Министарства просвете у Лондону) обављао професор Павле Поповић. Видети у: Министарство просвете и црквених послова, Преглед рада у 1916. и 1917. години, Крф 1918, 46.

7 Андреј Митровић, Време нетрпељивих, Подгорица 2004, 259.

8 Ярослав Вишняков, Алексей Тимофеев, Горан Милорадовић, Армия без государства, Војска без државе, От сербского к югославянскому добровольческому корпусу в России во время Первой мировой войны, Сборник документов, Москва 2014, 385.

9 Министарство просвете и црквених послова, Преглед рада у 1916. и 1917. години, Крф 1918.

на школовању у Русији, у Јелисаветграду и Одеси. Поменути Преглед даје нам обавештења о школама у којима су смештени ђаци у Француској, Енглеској и Швајцарској, ђачким активностима, као и наставним плановима. Подаци о ђацима добијани су од представника Министарства просвете у наведеним земљама. У Француској је већ марта месеца 1916. године основано Просветно одељење, у Швајцарској је одређен представник Министарства просвете и просветни одбор, док је у Енглеској постојао инспектор задужен за српске ученике и студенте.

Са друге стране, за ђаке смештене у Русији имамо оскудне податке, а разлог је непостојање званичних представника Министарства просвете у Русији, који би се старао о ђацима, њиховом смештају, основним условима за рад, настави и васпитању, а у координацији са званичним представницима руских просветних власти, како је то рађено у другим земљама. С обзиром на те чињенице, не чуди незадовољство професора Московљевића, јер је тек марта месеца 1918. године била одређена особа која је задужена за српске избеглице, а чији је првенствени задатак био да се организује њихов безбедан прелазак у Америку. По свему судећи, професор Московљевић је врло одговорно схватио своје постављење за инспектора избеглица, па је у скоро немогућим условима, заједно са наставницима који су били присутни, покушао да организује какву-такву наставу.

Свој извештај Московљевић завршава следећим речима: „Али уместо у Америку они су дошли у своју ослобођену отаџбину, и после трогодишњег лутања по свету наставили су школовање, богатији искуством него ма који други од њихових другова.“¹⁰

Огњен Ковачевић

* * *

10 Извештај објављујемо у складу са правописом којим се служио Милош Московљевић. Једине исправке су разрешења скраћеница, која су дата у угластим заградама. Обле заграде су Московљевићеве.

Наши ђаци у Русији.

Кад се пред непријатељском најездом, уз војску, и велики део наших ђака повукао из Отаџбине и разишао по белом свету, да се, наоружан знањем и обогаћен искуством стеченим у културним земљама, по ослобођењу Отаџбине стави на службу њој – мислило се да ће најсрећнији бити они који су отишли у Русију. Сматрало се да ће велика и богата словенска Русија заиста бити друга мајка нашој деци, да ће их пригрлити и одгајити на својим широким грудима, па нам их вратити као добро васпитане и спремне младиће и девојке, способне и да лече своју тешко рањену Отаџбину и да буду јака спона између два братска народа. Али је испало сасвим другачије. Поред свег срдачног пријема указаног нашим избеглицама и ђацима, Русија је била у немогућности да им да све оно што се од ње очекивало, оно што су они нашли у Француској, Енглеској и Швајцарској. И пре револуције руски државни организам био је, нарочито под утицајем рата, врло болестан, а кад је избила револуција, анархична и хаотична руска средина није била ни мало погодна да васпита и образује нашу омладину у духу позитивног и конструктивног рада. Али, чини ми се, више него несрећне прилике, за негативни резултат криви су наши надлежни, који се скоро нису ништа бринули о организацији школског рада са нашим ђацима. Код толиких наших универзитетских и средњошколских професора који су се бавили у Петрограду, ниједан се није спустио доле до наших избеглица да виде чиме се бави неколико стотина наше омладине. Нико их није слао, а сами се нису сетили да оду. Док су свугда другде били нарочити инспектори и шефови група, дотле су ђаци у Русији били остављени самим себи и случају. Резултат свега тога је, да за три и по године велика већина деце није ништа учила, мањина је с прекидима нешто мало посећивала школе, а сви заједно нису добили никакво васпитање. Уосталом, колико и како су радили видеће се из даљег излагања.

У септембру 1915 године, кад је српска војска пред навалом Аустро-Немаца и Бугара била принуђена да напусти крајински округ, један део становништва Текије, Кладова, Неготина и села на Дунаву прешао је у Румунију и настанио се у Турни-Северину.

Ту су, на домаку својих домова, доста добро проживели безмало годину дана, а издржавао их је један руски одбор, на челу са пуковником Ратмановим. У истој вароши има стална српска основна школа, па су избегличка деца посећивала основну школу, а радили су с њима избегли учитељи, којих је било преко 10. За све то време ученици-це средњих школа нису могли посећивати никакве школе.

Кад је Румунија заратила, августа 1916, наше избеглице морале су напустити Турну-Северин, па отићи чак у Русију. Око 2000 избеглица настањено је у вароши Јелизаветграду, који су основали српски насељеници у 18 веку, око 300 километара на север од Одесе. Варош је здрава, богата, благог климата и српска колонија је ту пријатно провела годину и по дана. Још пре одласка избеглице из Румуније, око 100 деце разних година одвео је у Одесу г. Ђорђе Ђорђевић, професор из Москве, која су у почетку била смештена у једној болници, а после су хтели да их разместе по разним азилима за сирочад, рачунајући да су они већ пропали за српски народ, пошто су то била већином деца без родитеља. Наш конзулат није за њих могао ништа учинити, јер није имао ни гроша, али, пошто је генерални конзул, Г. М. Цемовић, послао цару телеграфски поздрав деце, цар је наредио да се за српску децу оснује засебан интернат. Тако је помоћу добровољних прилога, заузимљивошћу неколико племенитих Руса и Русиња, образован у Одеси „Српски пансионат“, који је доцније пао на терет т. зв. Татјанског Комитета. Поред деце која су раније дошла из Румуније, у пансионат су послата и нека деца из Јелизаветграда, већином сирочад или без родитеља. Број ђака у пансионату варирао је између 70 и 150, од којих скоро једна половина основаца а друга половина средњешколаца са неколико ученика и ученица занатских школа. При крају је у Одеси било 50–70 основаца, 60–80 средњо школаца и то 40–50 муш.[ких] и 15–20 женских и око 10 девојака и младића који су посећивали занатске школе. Број ученика се мењао зато што су једне ученике узимали родитељи и водили у Јелизаветград а нови су ступали у пансионат. Пансионат је имао два одељења: женско за све ученице и за основце оба пола, и мушко за одрасле мушкарце. Управитељ пансионата био је Г. Светислав Николић учитељ из Књажевца; на-

ставници и васпитачи у мушком одељењу били су Г. Г. Константин Замуровић и Милован Гавранчић, учитељи из Војводине, који су као аустријски заробљеници ступили у Добровољачки Корпус, па их је командант корпуса упутио на рад у српски пансионат; у женском одељењу као наставнице и васпитачице радиле су госпође Анка Величковићка и Живка Петровићка, које су за децу биле праве мајке, а треба имати на уму да је било неколико сирочића од 3–6 год.[ина]. При пансионату је радила пуна српска основна школа, са 4 разреда, а остала деца посећивала су I, II и IV одеску гимназију, реалку Св. Павла и занатске школе. У пансионату су добијали стан, храну, одело, васпитање и националну наставу: српски језик, српску историју са земљописом, певање и гимнастику.

У Јелизаветграду, о руском трошку, такође је установљен пансионат, у којем су сви ђаци добијали храну, а сирочад и деца сиромашних родитеља су и становали у њему, док су остали ђаци становали код својих родитеља. Пансионатом је управљала Г-ђа Живковићка, учитељица из Неготина. И тамо је радила српска основна школа са око 160 ђака. Старијих ученика у Јелизаветграду било је мало: око 10 ученица и 5 ученика, а посећивали су тамошњу гимназију или реалку. Рад са ученицима основне школе био је тежак и непотпун, јер се није имало никаквих српских уџбеника, чак ни најобичније лектире.

У фебруару 1918 год. Аустро-Немци су били почели нагло продирати у јужну Русију, тако да су се наша војска и колонија морале уклањати из Одесе. Заједно са т. зв. „Допунским Батаљоном“ и војном организацијом, 15 или 16 фебруара кренуо се и „Српски Пансионат“, а истовремено кренуле су се и српске избеглице из Јелизаветграда, па су се сви састали у Самари, на Волги. Дошавши тамо избеглице су биле у врло јадним приликама: натрпани као сардине њих 1200 у 40 теретних вагона, без новца, без хране, рђавог здравственог стања, не знајући шта ће и куда ће. У то време стигла је из Петрограда југословенска колонија, у којој је био и професор Милош С. Московљевић. Како се тада у Самари налазила и управа американског друштва Young Mens' Christian Association, проф. Московљевић, знајући енглески, заједно са г. П.

Никезићем, чиновником филијале Њујоршке Банке, обрати се Американцима за помоћ. Они после дужих преговора одреде неколико хиљада рубаља за подмирење најпречих потреба, а за даљу помоћ обратe се Американском Црвеном Крсту; они исто тако обећају заузети се да, ако не све избеглице барем ђаци буду примљени у Америку. После дугог чекања одговора од Црв.[еног] Крста избеглице су се 25. марта кренуле на исток, у Сибир; са њима су пошла два Американца, као представници Американског Црвеног Крста, и проф. Московљевић, као представник српских власти, кога је посланик поставио за инспектора избеглица нарочито зато да руководи што правилнијим образовањем омладине у Америци.

До тог времена још је било изгледа да ће ешелони наших добровољаца кренути у Европу преко Владивостока, те би и избеглице с њима, али кад се дознало да они иду на Мурманск, а избеглице се биле издвојиле од њих и отишле дубоко у Сибир, инспектор се, 4. априла, крене у Москву и Вологду, да ургира избегличко питање. Да није било наде на одлазак у Америку, цео одески пензионат продужио би с војском на Мурманск, а отуд у Француску или Енглеску; овако се није знало куд да се иде и била је опасност да око 500 деце школског доба пропадну физички и морално и закржљају интелектуално у несрећној Русији. А у то време било је међу избеглицама: за средње школе 100 (мушких 72, женских 28), за стручне школе 165 (мушких 68, женских 97, већином сеоска деца), за основну школу 237 (мушких 123, женских 114) и студената 7 (мушких 5, женских 2). Инспектор је представио америчком амбасадору у Вологди, г. Франсису, очајно стање избеглица, а нарочито је истакао потребу да се 500 српске деце спасу за културу и српски народ. Упознао га је са оним што су наши савезници учинили за нашу омладину, па је изјавио наду да ће и најновији савезник, Америка, са своје стране учинити штогод на културној обнови Србије спасавајући и образујући толики број српске деце. За обнову Србије потребно је баш практично образовање које Америка даје, и инспектор је свакојачко гледао да ову децу-луталице одведе у Америку. Ради тога инспектор је ишао у Москву и саветовао се са тамошњим америчким генералним консулом, шефом Америчког Црвеног Крста и

представником Young Mens' Christian Association. Сви ови Американци су говорили да ће ђаци вероватно моћи бити примљени у Америку, али не и све избеглице, јер то закон не допушта. А пошто многе избеглице не би хтеле да се растану од своје деце, инспектор је наваљивао да се све избеглице приме. Најзад је амбасадор обећао препоручити својој влади да промени закон и прими наше избеглице; на његову препоруку и на заузимање нашег посланика у Вашингтону, Американски Конгрес донео је нарочити закон да се наше избеглице 1500 ђака приме у Америку. Али њима није било суђено да оду у Америку, чак нису ни сазнале да им је то одобрено и да је у Америци све било спремљено за њихов дочек, јер кад су после дугих сметњи, стигле у Владивосток, њихова отаџбина је већ била ослобођена и оне су на једној енглеској лађи, после 50 дана путовања, стигле у Дубровник. Једини је инспектор прошао кроз Америку, јер се он једно време, због других послова, био одвојио од избеглица, а кад је стигао у Владивосток избеглице су већ биле отишле и он је био принуђен да се крене најближим путем – преко Америке.

Крајем маја месеца ешелони чешких добровољаца, расути на огромном пространству од Волге до Владивостока, устали су против бољшевичке власти, да би отворили себи слободан пут ка Владивостоку. Убрзо је сав западни Сибир био ослобођен, и тамо су се нашле наше избеглице, од којих је инспектор по повратку из Вологде, био одсечен чешко-бољшевичким фронтом на Уралу. После више покушаја инспектор је успео да прође кроз фронт и стигне избеглице источно од Томска, па је с њима полако ишао за чехословачком војском, која је крчила пут на исток. Како је било лето и у многим местима се дуго чекало, инспектор је у договору са учитељима, организовао школски рад у отвореном простору, под дрвећем, јер су избеглице стално живеле у вагонима. Рад је отпочео 11/24 јула 1918 год. на малој сибирској станици Тирет, и трајао ту до 25 истог месеца, а када смо се преместили у ст. Маљгу, око 70 км. западно од Иркутца, где је рад продужен до краја августа, када су се већ и дани скратили и захладнели, јер је у Сибиру лето врло кратко. У основној школи радили су г.г. Стеван Дадић и Јаков Пасковић, а после његове смрти (5. авг.[уста]) Светислав Николић

и госпође Милева Гагићка и Цаја Урошевићка (добровољно као бивша учитељица), а у забавишту г-ђа Драга Брабек. Одески пансионат је и даље функционисао са истим наставницима само сад у два вагона IV класе, а сва сирочад је покупљена у један вагон, где су се о њима старале две жене, под надзором једног наставника. Уз пансионат биле су обућарска и кројачка радионица, које су радиле и крпиле деци одело и обућу, пошто им је набављен материјал у вароши Бијску, под Алтајем. Па и са ученицима-ама средњих школа, и ван пансионата, понешто се радило: Американац г. Хамфрис и професор Московљевић предавали су енглески, а г. Мирко Јовановић, сврш.[ени] студент Петрогр.[адске] Духовне Академије, предавао им је српску књижевност и српску историју са земљописом. Француски је требала да предаје г-ђа Ана Ђаковићка (рођ. Несторовић), наставница Беогр.[адске] Женске Гимназије, али је она једина, иако најмлађа, одбила да ради, одговоривши на инспекторову

наредбу врло неуљудно и увредљиво. У последње време у Иркуцку је добивена и црква-вагон, у којој су 4 свештеника по реду, сваке недеље и празника служили службу Божју, а било је и венчања.

Ма колико да је ова путујућа школа, ваљда јединствена у историји наше просвете, била непотпуна и кратковремена, она је ипак вршила бар неки васпитни утицај на ђаке, дајући им стално и корисно занимање и одвраћајући их од штетног беспосличења и заразног утицаја доста неморалне средине, каква је гранично влашко становништво крајинског округа. Ђаци су били пажљиви и радо су учили, нарочито енглески језик, надајући се ићи у Америку. Али уместо у Америку они су дошли у своју ослобођену отаџбину, и после трогодишњег лутања по свету наставили су школовање, богатији искуством него ма који други од њихових другова.

Милош С. Московљевић

СТРАНЕ МЕДИЦИНСКЕ МИСИЈЕ У СРБИЈИ 1914.

Документа

(Други део)

По наредби Министра Начелник,

На полеђини:

Пов. бр. 6831

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. IV

21.

Министарство иностраних дела Краљевине Србије – Министарству војном Краљевине Србије и Црвеном крсту Краљевине Србије

Министарство Иностранних Дела

I Министарству Војном

II Српском Црвеном Крсту

Министарству Иностранних Дела част је доставити томе Министарству да је америкашки консул у Нишу известио ово Министарство да ће америкашки Црвени Крст послати, 17. нов. лађом „Финланд“, преко Солуна нашем Црвеном Крсту шест лекара хирурга, 12 болничарки, две хируршке опреме и санитетски материјал.

22.

Министарство војно Краљевине Србије – Министарству иностраних дела Краљевине Србије

Министарство Војно

Санитетско Одељење

Л.О. Бр. 7954

Министарству Иностранних Дела

Министарству војном част је извести то Министарство, да су овом Министарству авизирани:

Мисија Американског Црвеног Крста од 6 хирурга, 12 болничарки и 2 хируршке опреме, а која

путује лађом „Финланд“, распоредиће се једна половина у Скопљу, а једна у Ђевђелији.

Лађом „Карпатија“ стижу из Америке 3 лекара и 6 болничарки, који ће бити одређени на рад у Пирот.

13. новембра 1914. год. Ниш

По Запов. Министра војног,
Начелник, Пуковник,
Др Сима Карановић

На полеђини:

Пов. бр. 7601

Узето на знање 14. XI 914. Др С. Ј. Г.

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. V

23.

*Министарство војно Краљевине
Србије – Министарству иностраних
дела Краљевине Србије*

Министарство Војно
Санитетско Одељење
Л.О. Бр. 8380
Министарству Иностранних Дела

Руска добровољна болничарка Г-ђа Дарја Александрова Коровкина, из Петрограда, погинула је од гранате 19. септембра ове године на „Еминовој Води“ (Гучево), као болничарка V пешадијског пука II позива. Она је опевана (свештеник VI прекобројног пука господ. Димитрије Димитријевић) и сахрањена на „Еминовој Води“; гроб је обележен. Безгранична ревност и пожртвовање којим је покојна Александровна вршила своју дужност добровољне болничарке задивила је наше ратнике. Она није хтела остати ни на завојишту, ни на превијалишту, већ је за све време борбе око Курјачице стајала на по метра позади стрељачког строја и ту је у истинској киши куршума прихватила рањенике, одводила у заклон, превијала, па се потом опет враћала на место, које је сама себи одредила. Тако вршећи своју свету дужност погинула је на „Еминовој Води“.

Кад већ не постоји могућност да се њој лично ода признање молим за дејство да се бар њеној породици и братском руском народу доставе изрази дубоке благодарности како оних, који су видели и осетили сву преданост и пожртвовање са којим је пок. Александровна вршила самоизбрану дужност добровољне болничарке, тако и српске војске и целог српског народа који је умео увек са благодарношћу да цени и поштује пожртвовање ове врсте.

Све њене ствари пописане су; наређено је да се пасош и остале ствари пошаљу Министарству Иностранних Дела.

27. новембра 1914. г. Ниш

По заповести Министра Војног
Начелник, пуковник,
Др Сима Карановић

На полеђини:

Пов. бр. 8418

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. V

24.

*Министарство иностраних дела
Краљевине Србије – Министарству
војном Краљевине Србије*

Министарству Војеном за Санитетско Одељење
Имао сам више пута прилика да обратим пажњу како Министарству Војеном тако исто и Главном Генерал-Штабу да би требало обратити већу пажњу на организацију пријема и распореда рањеника и болесника кад долазе с бојног поља; па се ипак из дана у дан множе жалбе рањеника да нема никога надлежног по жељезничким станицама, који би их дочекао и упутио у болнице, које су унапред за њих одређене и у којима има места за рањенике.

Сад се често дешава да болесници и рањеници сиђу са вагона у станице и не нађу ни лекара ни његовог заменика, који би их примио и упутио тамо где места има, и где су унапред кревети за

њих одређени. И услед тога болесници и рањеници остану на станици и почну питати путнике где им се треба упутити, па одма за тим настану жаљакања и негодовања што нема никога надлежна да их прими и упутити, и путници, који увек сада пуно по станицама има стану се окупљати око њих и придруживати њиховим јадиковањима и тужбама. Сад се дешава и то, да се рањеници упуте у извесну болницу, па кад их тамо однесу, онда им кажу да у тој болници „нема места“ за њих - и онда се враћају и траже друге болнице, где им се често то исто дешава, тако носећи их често прође по дан и више док их напосљетку не спусте где на патос у ходнику.

Ово ношење рањеника из болнице у болницу врло хрђаво упливише на душу рањеника, па и на све оне, који виде или чују за ту неуредицу. А лако рањени болесници, кад виде да нема строге контроле, удаљавају се сами у своја села или се ма где склоне на лечење са изговором да се сами морају старати о себи, кад их нико не прихвати. Да би се избегле све те неуредице требало би наредити да се на свакој станици, где рањеници силазе, нахођа дежурни лекар или његов помоћник, који ће примати рањенике, и према њиховим ранама или болестима сортирати и упућивати тамо, где су унапред спремљени празни кревети. За тим требало би удесити на свакој станици један простор где би се рањеници одморили и чаја или воде попили. Осим тога управа, која прима и превија на првој станици рањенике, требала би одмах авизирати станице куда се рањеници упућују, те да их прими и распореди. Исто тако треба уредити пријем за лако рањенике и спровести их под надзором старијег у места напред одређена, те да се избегне бежање и идење тамо где је њима воља.

Напосљетку нека нам је дозвољено да напоменемо да поред ових недостатака, које смо напоменули, биће и других које нисмо уочили, али би молили да Санитетско одељење да се постара све тако уредити, што би могло задовољити захтеве добре и нежне неге рањеника и тиме одржати добро име, које је наша санитетска струка задобила у првом рату. У том односу могу рачунати на добри пријем

од стране владе сваки њихов предлог, који би им задатак олакшао.

29/XI

Н. Пашић

На полеђини:
Пов. № 10348

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. VI

25.

*Министарство иностраних дела
Краљевине Србије – Министарству
војном Краљевине Србије*

Краљевско Српско Министарство Иностранних
Дела
Ниш, 10. 12. 1914. год.
Пов. Б бр. 8754
Министарству Војном

Министарство Иностранних Дела има част саопштити томе Министарству да је Госпођа Др Славка Грујића организовала о трошку амерканског друштва у Паризу једну санитетску мисију од хирурга г. Бори-а и г-ђе Бори који су врло познати (г-ђа је Доктор медицине) и који су ранијих година путовали по Србији те знају и мало српски, мисија се даље састоји из 2 хирурга, известног броја болничарки са потпуном снабдевом болницом за 200 кревета. Министарство има част замолити то Министарство за извештај хоће ли се горња мисија примити?

За Министра Начелник,
Др С. Ј. Грујић

Министарство Војно
Санитетске Одељење
Пов. Л. Бр. 483
Министарству Иностранних Дела

Част ми је известити да ће се горе поменута мисија примити са захвалношћу.

11. децембра 1914. Ниш

Начелник, пуковник,
Др Сима Каранови

На полеђини:
Пов. бр. 8799
Legation Serbe Londres

Примио сам Ваш телеграм бр. [...] Мисија амер. друштва из Париза прима се са захвалношћу. 12. XII Пашић

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-1, дос. V

26.

*Министарство иностраних дела
Краљевине Србије – Министарству
војном Краљевине Србије*

Краљевско Српско Министарство Иностранних Дела

Ниш, 11. 12. 1914. год.

Пов. бр. 8755

Министарству Војном,

За Санитетско Одељење

Министарство Иностранних Дела има част саопштити томе Министарству, с молбом за извештај где је распоређена, Шкотска мисија из Бирмингама. Полази са Малте 13 ов. мес.

За Министра Начелник,
Др С. Ј. Грујић

Министарство Војно
Санитетско Одељење
Пов. Л. Бр. 484
Министарству Иностранних Дела

Част ми је известити, да је примљен к знању долазак Шкотске мисије из Бирмингама, и да ће она највероватније бити послата у Крагујевац.

11. децембра 1914. Ниш

По заповести Министра Војног
Начелник, пуковник,
Др Сима Карановић

На полеђини:
Пов. бр. 8810

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-1, дос. V

27.

*Министарство војно Краљевине Србије –
Николи Пашићу, председнику владе и министру
иностранних дела Краљевине Србије*

Министарство Војно
Санитетско Одељење
Пов. Л.О. Бр. 488

Господину Председнику Министарског Савета и
Министру Иностранних Дела

Господине Председниче,

Поводом писма Вашег од 1. ов. мес., којим сте изволели скренути пажњу на извесне недостатке санитетске службе у овом рату, част ми је послати Вам на увиђај копију акта, који сам упутио Начелнику Штаба Врховне Команде, а који се односи на овај предмет.

Примите Господине Председниче и овом приликом уверење о моме одличном поштовању.

17. децембра 1914. год. у Нишу

Министар Војни, пуковник,
Рад. Бојовић

На полеђини:
Пов. № 10455
Да се саопшти Мин. Савету.
Прилог

Министарство Војно
Санитетско Одељење
Пов. Л.О. Бр. 488

Начелнику Штаба Врховне Команде

Под Санитетским Одељењем Врховне Команде стоје све установе код оперативне војске и санитетске установе, које се налазе на територији Ибарске, Шумадијске, Дринске, Дунавске и Тимочке Дивизијских Области сем 14. пуковског округа. А остале установе стоје под санитетом Министарства Војног, а према чл. 181 Уредбе о служби у позадини на том позадњем делу санитетском службом управља Начелник Санитета Министарства Војног по захтевима Врховне Команде или по захтевима Армијске Команде у захвату оног дела, на коме она самостално оперише. Према тој одредби, која има силу закона, Начелник санитета Министарства Војног не само нема права да се меша у регулисање службе на војишном делу, већ и регулисање службе у позадини, за коју одговара, мора саображавати захтевима Врховне и Армијских Команда.

Још у почетку рата издато је наређење, да се рањеници упућују искључиво санитетским жељезничким возовима, којих имамо шест на броју и у непрестаном раду, и за које се дају распореди железничкој инспекцији, то јест колико где рањеника имају да скину. Но како је број рањеника бивао често несразмерно велики, то су рањеници нарочито лакши долазили скоро сваким обичним возом, а за обичне возове није се авизирао њихов долазак, те се за њихов долазак није могло у напред знати, нити се они могли раније распоређивати. Због тога такви рањеници нису могли одмах наћи смештај тим пре што су услед огромног броја рањеника и услед евакуације резервних болница из Ужица, Пожеге, Ваљева, Крагујевца, Аранђеловца, Младеновца, Паланке, Пожаревца, Београда и т. д. у остале болнице у позадини, често није имало ни места по болницама које су мо-

рале да сместе рањенике и болеснике више но два пута - од броја својих постеља. И ако се прибегло начину, да се лакши рањеници смештају у појединим местима и по заузетим за ту циљ јавним локалима и приватним становама, ипак навала рањеника бивала је толика, да су по болницама морали рањеници да леже у собама на патосу и по ходницима, а особље болничко једва је могло савлађивати рад око превијања рањеника. За пример нека послужи околност, да је у самом Нишу бивало преко девет хиљада рањеника и болесника. Од 27. октобра до данас дат је распоред са 106 санитетских возова, а сем ових долазили су и долазе једнако сваким обичним возом рањеници, за које се распоред није ни могао правити.

Док је у прошлим ратовима број рањеника био знатно мањи, јер у оба рата било њих око 52.000, а имали смо само у Београду 34 резервних болница сем Опште Војне и Опште Државне болнице, сада је број рањеника знатно већи и може се рачунати, да је у овом рату прошло кроз болнице преко 100.000 рањеника. Првог овог месеца износио је број рањеника по болницама 30.617 а по приватним локалима 5.307 свега дакле 35.924 рањеника а сем тога 8719 болесника, што чини укупан број рањеника и болесника 44.643. Сем тога има много рањеника - преко 20.000, који су на боловању код кућа, а долазе на превијање у најближе болнице. Из овога се може видети, на колико се огромне тешкоће мора наилазити при смештају и распоређивању толиког великог броја рањеника и болесника, може се видети, какав огроман посао има да савлађује особље лекарско и болничарско, које је иначе не довољно и дугим напрезањем заморно. Помоћ страних мисија и број страних лекара у овом рату знатно су мањи, но у прошлим ратовима, што је и појмљиво, јер цела Европа ратује па ратујуће државе саме требају за себе своје особље лекарско и санитетски материјал.

У више махова санитетско одељење Министарства Војног тражило је од Врховне Команде: да се рањеници не упућују обичним возовима, да се у позадину упутује изванредан број пољских болница у помоћ, да се нарочито на раскрсним станицама (у Младеновцу, Параћину и Сталаћу)

смести за прихват долазећих рањеника по једна пољска болница, те да рањеници не чекају на ледини укрцавање у воз. У том циљу постављена је на Нишкој жељезничкој станици једна пољска болница и има се подићи једна барака са 50 кревета. Како пак лекарско особље, које је на раду у болницама и сувише оптерећено послом а сем управника Србина сви су остали странци, то је не могуће, да на појединим станицама дежурају лекари, на штету послова у болницама, и онда за овако дежурање по станицама требало би да буду одређена нарочита лица, које би изабрали Начелници војних станица и којима би била дужност, да долазеће рањенике информишу и спроводе у болнице. На Нишкој жељезничкој станици има два нарочито дежурна медцинара са потребним бројем болничара и носила, који ту дужност врше и који сваки дан добијају од референта санитета број празних кревета по болницама.

Да се пак не би поједини лаки рањеници самовољно упућивали својим кућама у место да ступе у болницу, што се често дешава, јер се чак командири санитарских жељезничких возова жале, да поједини лаки рањеници на појединим станицама беже из воза и иду својим кућама а командири нису у стању, да то бегање спрече, то би требало увести строжију контролу на самим станицама, нарочито за оне, који долазе обичним возовима. И због тога тражени су жандарми, но нису добијени, а по том тражени су обвезници, но и они нису добијени. Начелници пак укрцних станица требали би да авизирају жељезничкој инспекцији број рањеника у обичним жељезничким возовима, како би жељезничка инспекција могла и ово јављати одељењу и од њега добијати распоред, где се имају скинути рањеници долазећи са обичним возовима, када се ово не би могло избећи. И ако је наш санитар бројно недовољан и његова средства недовољна, да савлада огроман посао око рањеника и болесника, ипак при правилном распореду и употреби његовој, могу се одклонити недостатци и тиме санитарска служба знатно побољшати.

Примећено је за време овога рата:

- 1) Да евакуација рањеника није вршена како треба. У Ваљеву, где су се рањеници стицали са свију страна дању и ноћу у огромном броју, нису благовремено привучене пољске болнице 1-2 на дивизију за прихват свих рањеника, већ су многе од њих остајале на друму не отворене, а рањеници у Ваљеву нису имали склоништа, неге, ни довољно лекарске помоћи. Исти је случај био и на већим укрцним станицама: Младеновцу, Раљи, Сталаћу, те су рањеници лежали на ледини чекајући утовар у санитарске возове а у недостатку ових и у обичне возове. Штетност овога нарочито се показала у новембру месецу када је било хладно време, те су многи рањеници промрзли а неки и помрли било на станици било у незагрејаним вагонима обичних возова.
- 2) И ако код оперативе војске има преко 7.000 добро обучених болничара те се је могло издвојити без штете за службу код трупа неколико стотина болничара и распоредити их по свима жељезничким станицама као већа или мања одељења са носилима и средствима за поткрепљивање ради прихвата рањеника и њиховог спровођења до најближих болница, - тога није било.
- 3) Из болница су евакуисани од реда сви рањеници и болесници у позадину, место да су тешки рањеници и тешки болесници а нарочито болесници који болују од заразних болести, остављати непријатељу са најнужнијим особљем и материјалом, те је позадина била изложена опасности да се у њу не пренесу разне епидемије. Из Ужица и Пожеге евакуисани су сви болесници без разлике и они од заразних болести.
- 4) Приликом евакуације Ваљева већи део санитарског и болничког материјала остављен је и пропао, што није требало да буде, јер се могло понети уз сваког евакуисаног рањеника и болесника бар његово ћебе и пребука.
- 5) После борби од пет месеци број рањеника и болесника у позадини је огроман, те је лекарски и помоћни персонал недовољан да посао савлада како треба. Хирурзима у почетку рата место је код оперативне војске, но

чим су рањеници евакуисани у позадину, то је њихово место код тих рањеника, које треба дуже лечити, а код дивизија довољно је један хирург на завојшту за време борбе, а после борбеног затишја треба их све груписати на рад у позадину.

- б) Евакуација појединих болница са војиног дела (Аранђеловцу, Младеновцу, Паланци и т. д.) вршена је без споразума са Министарством Војним, те је у позадини наступила толика претрпаност рањеника и болесника, да није било могућности, да их болнице приме, нити је било места по приватним становима за њих због великог броја добеглица. Тај случај не би наступио, да су тешки болесници и рањеници и болесници од заразних болести остављати непријатељу, као што су они то учинили са својим рањеницима и болесницима у Ваљеву, Убу, Гукошу и т. д. Рањеници и болесници из резервних болница евакуисани су у разне болнице у позадини без одговарајућег броја лекара, без ћебади, без рубља и осталог материјала па чак и без спроводника болничара. Према томе прихват и евакуацију рањеника и болесника треба регулисати правилније. Нарочито треба настати: 1./ да се забрани евакуисање рањеника и болесника обичним незагрејаним вагонима, а у загрејаним вагонима дозволити само са потребном пратњом од стране лекара, медецинара или бар болничара до болнице, у коју се упућује. 2./ да се на већим уквцним станицама (Ваљеву, Младеновцу, Сталаћу, Раљи и т. д.) удесе чајданице и санитарске станице са лекаром, или бар старијим медецинаром и потребним бројем болничара, носила, ћебади, чаја, кондезованог млека и т. д. за прихват поткрепљење рањеника и болесника. 3./ да се не евакуишу у позадину болесници, који болују од заразних болести.

Ови недостатци на самом војинском делу, који су проистицали из недовољне организације санитарске службе нарочито при евакуацији рањеника и болесника са војиног дела у позадину, - имали су свога незгодног утицаја на рад санитета у позадини, јер позадина је бивала без система и изненадно преплављивана рањеницима, којима

се једва могло наћи места, а рад санитета у позадини једва се могао савлађивати, при чему ваља узети у обзир: да је лекарско особље у позадини бројно слабије и састављено већином од странаца, резервне болнице импровизирани а њихово болничарско особље недовољно и невешто. А сва тежина санитарске службе почива сада на позадини.

Молим за извештај, шта буде по овоме наређено.

12. децембра 1914. год. у Нишу

Министар Војни, пуковник,
Рад. Бојовић

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. VI

28.

*Генерални конзулат Краљевине
Србије у Солуну – Министарству
иностранних дела Краљевине Србије*

ТЕЛЕГРАМ

Etrangeres Nish
Salonique

Одговор на број 8755 Шкотска мисија броји 30 чланова са њоме иду још 4 болничарке од којих једна кћер Љубе Христића пуковника. Мисија иде у Крагујевац и полази у недељу. Христићева се [од] осталих (дели) остаје у Нишу.

Винтровић

На полеђини:

Пов. бр. 9163

Мин. Војном ради издавања даљих наредаба.

21/ХП Пашић

Завести, па у акта, јер је Мство војно непосредно извештено из Солуна.

23. XII 914. Др С. Ј. Г.

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-I, дос. V

Посланство Краљевине Србије у
Лондону – Министарству иностраних
дела Краљевине Србије

ТЕЛЕГРАМ

Отправљен из Лондона, 23/XII у 11 сати 50 мин.
после подне

Примљен у Ниш, 24/XII у 6 сати 11 мин. пре подне
Леди Винборн, рођена тетка Лорда Cherchil
Winston и блиска рођака вице-краља ирског по-
нудила Посланству Србије о своме трошку сани-
тетски материјал за болницу од педесет кревета
са петнаест болничарки и једним директором под
управом Госпођице Скот, сестре експлоратера (?)¹
капетана Скота. Експедиција би остала у Србији
6 месеци. Г-ца Скот имала би право вратити се и
раније. За три добра хирурга од којих један доктор
да-џон био у Србији у пређашњем српско-турском
рату, Српска Влада имала би да пристане плаћати
сваког по 30 фуната стерлинга месечно. Поред тога
да спреми за болницу и особље стан; grosso modo
храну, нижу послугу и прање веша и огрев и ос-
ветлење и једнога тумача?², бесплатан транспорт
жељезницом од Солуна и при повратку до Солуна.
Леди Винборн рачуна потрошити на ову експеди-
цију до [...] франака. Пренеће за Солун. Треба да се
крену идуће суботе. Из обзира на друштвени по-
ложај Леди Винборн и велику новчану жртву коју
чини за Србију, ја сам понуду примио и молим да и
Ви потврдите. Хирурзи биће изабрани са пажњом
и гарантијом компетентних лекарских ауторитета.
Болницу треба дати у Скопљу или Нишу. Молим
одговорите ми што пре.

Бошковић

На полеђини:

Пов. бр. 9321.

Мин. Војном са мњењем да треба примити понуду
из политичких обзира и ако су тешки услови.

26/XII Пашић

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-И, дос. V

1 Напомена шифранта.

2 Исто.

Министарство војно Краљевине
Србије – Министарству иностраних
дела Краљевине Србије

Министарство Војно
Санитетско Одељење

Л. О. Бр. 11688

Господину Министру Иностранних Дела

Господине Министре,

У вези Вашег писма Бр. 9321, од 26. ов. мес. мени
је част извести Вас, Господине Министре, да
понуду Г-ђе Леди Винборн Министарство Војно
прима са захвалношћу, но нема се могућности
да се у Скопљу и Нишу нађе зграда за ову ми-
сију. Једина зграда која би се могла употребити за
болницу ове мисије, то је Среска зграда у Нишу.
Са тога мени је част умолити Вас, Господине Ми-
нистре, да изволите наредити да се ова зграда
одмах испразни, те како би се иста приуговорила
за болницу мисије Г-ђе Винборн.

Молим Вас, Господине Министре да и овом при-
ликом примите уверење мога особитог пошто-
вања.

27. децембра 1914. год. Ниш

Министар Војни, пуковник,
Рад. Бојовић

На полеђини:

Пов. бр. 9344

Г. Мин. унут. дела

Да се речена зграда и спреми за болницу.

28/XII НПП.³

АС, МИД, ПО, 1914, Ф XVIII, 25-И, дос. V

Приредили:

Јелица Рељић

Ана Кос

Александар Марковић

Мирослав Перишић

3 Никола Пашић.

Др Ђорђе Микић, Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција, Бања Лука 2014.

Обиљежавање стогодишњице атентата у Сарајеву и почетка Првог свјетског рата побудило је у научној и уопште широј јавности ново интересовање за ове догађаје, а посебно младобосански покрет и његове идеје. Након запажене монографије *Аустроугарска ратна политика у Босни и Херцеговини 1914-1918* (Бања Лука, 2011), дугогодишњи универзитетски професор из Бање Луке др Ђорђе Микић направио је нови научни искорак са монографијом *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција*. Дјело је резултат вишегодишњег истраживања догађаја везаних за Први свјетски рат, али и ауторовог огромног научног и животног искуства. Необичан назив монографије није случајно изабран, он представља идеју водилу око које Ђорђе Микић плете своју историјску причу. Аутор се позвао на уводник берлинског листа *Vorwärts* од 3. августа 1914. у којем је речено да је са њемачком објавом рата, поред осталог, у пуном замаху наступила „буржоаска револуција Јужних Словена“. Пут до избијања такве револуције био је дуг и крвав, напомиње Микић, те обиљежен супротстављеним интересима великих сила на Балкану, најприје Хабзбуршке државе и Османског царства.

Како би исказала незадовољство постојећим стањем у земљи, које се посебно компликовало након анексије покрајина, босанско-херцеговачка омладина се током прве деценије XX вијека организовала кроз безбројне јавне или тајне школске кружоке, литерарне секције и удружења. Већина њих, попут „Младе Босне“, нису имале чврсту организациону структуру, али их је обједињавала заједничка жеља за слободом, непомирљива мржња према аустроугарском окупатору и отворено неслагање са старијим генерацијама домаћих политичара, често спремних на компромисе са властима. Насупрот примјерима појединаца из виших друштвених класа који су „гамзили и грамзали“,

тај култ „усамљеничке акције“, како ју је назвао Перо Слијепчевић, та жеља да се изгори не тражећи за себе ништа, била је код омладине врло жива. Треба разумјети да омладински револуционарни покрети нису нешто што је јединствено само за простор Босне и Херцеговине на освиту XX вијека. „Млада Босна“ је изникла из истог стабла из којег су настале и друге сличне организације попут „Младе Чешке“ или „Младе Италије“. Босански омладинци ослањали су се на њихова искуства и са њима дијелили слична схватања и идеје у чијим се основама налазио напор да се раскину тешки окови аустроугарског сужањства и изгради нови и праведнији свијет. Аутор са правом истиче како најумнији представници „Младе Босне“ нису по рођењу и занимању били ни терористи ни атентатори, већ су то научили из европске праксе и разнолике литературе коју су читали.

Намјеравамо ли разумијети идеје „Младе Босне“ морамо најприје схватити вријеме и друштвене прилике у којима је покрет настао. На само неколико стотина километара од бечког сјаја, суров полицијски режим одржавао је заостале феудалне односе у земљи у којој је тек сваки десети становник био писмен и у којој је број жандара вишеструко надмашивао број љекара и учитеља. Под кринком тзв. „цивилизаторске мисије“, којом је правдао себичне империјалне амбиције, аустроугарски режим је прегао да народима у Босни и Херцеговини, најприје српском, присилно промијени национални идентитет и угуши основна људска права. Километри жељезничких пруга и шарене фасаде велелепних зграда аустроугарске администрације нису могле да код младобосанаца утоле жеђ за оним што што чини темељ сваког људског бића – а то је идеал слободе – основног покретача сваке људске активности. Било је свим природно да „младобосанци“ свој поглед и

надања усмјере ка Краљевини Србији – матици оновременог јужнословенског окупљања.

Микић вјешто демаскира тврдње како је стари континент 1914. био мјесто мира и сваковрсног просперитета. Принципови пуцњи били су испалени на „фасаду мирног, наизглед спокојног свијета“, примјећује аутор. Наиме, почетак XX вијека обиљежио је низ политичких криза које су пријетиле да свијет гурну у велики ратни пожар. Зашто до свјетског рата није дошло раније, треба захвалити чињеници да се велике силе током Мароканске или Анексионе кризе још нису осјећале довољно војнички спремне за коначни обрачун. Сарајевски атентат је Аустроугарској и Њемачкој послужио као „поклон Бога Марса“ – дуго очекивани повод за коначно остваривање својих империјалистичких циљева који су укључивали поход ка југоистоку Европе и сламање независне српске државе. Једини злочин за који се Србија може оптужити, како је то закључио Британац Ситон Вотсон, био је тај што је постојала као слободна и независна држава, те сходно томе, привлачни центар за своје поробљене сународнике. Чак је и истражни судија у Сарајевском атентату Л. Фефер 1924. записао како „цијели свијет, и свако ко има мало мозга, зна да је Сарајевски атентат био само аларм за рат који се већ давно спремао“.

Вишеградски мост срушен

Микић истиче како је аустроугарски генерал Конрад фон Хецендорф последице атентата био најупорнији заговорник превентивног рата против Србије, вјерујући да будућност Монархије зависи управо од таквог рата. Хецендорф није крио да је Србију требало напасти не да се казни убиство надвојводе Фердинанда, него да се спријечи настанак независ-

них националних држава на Балкану које би изазвале распад Аустроугарске. Овакву безобзирну политику је снажно подржавао ондашњи аустроугарски министар спољних послова гроф Бертолд. У ратоборности и агресивности према Србији истицао се и Бертолдов први сарадник гроф Форгац, који је инсистирао да се у свим канцеларијама аустријске владе истакне максима: „Србију треба уништити“! Аутор напомиње како је тешко рећи да ли је Њемачка више гурала Аустроугарску у рат са Србијом или је Монархија вукла Њемачку за помоћ у почињању напада. Од свих њемачких дипломата само је амбасадор у Лондону Лихновски пред рат 1914. упозоравао да се „југословенско национално осјећање и потреба за уједињењем не могу угушити ратом и да се чак можда њиме могу још више распалити“. Описујући атмосферу у Бечу пред сам рат аустроугарски дипломата Хајнрих Лицов је забиљежио како је тамошња јавност сматрала да је један велики рат био идеално средство да се удахне нови живот у болестан и стар државни организам Монархије. Видећи праве циљеве Хабзбурговаца, француски посланик у Аустроугарској је још 2. јула јавио својој влади да ће Беч српској влади поставити тако тешке услове, „неподношљиве за њено достојанство“, а чије ће одбијање бити искориштено као повод за рат. Ултиматум Србији скицирао је Александар Мусулин, Хрват у служби бечког Министарства спољних послова, а редиговао га је лично министар Бертолд. Занимљиво је, подвлачи аутор, како се у ултиматуму тражило затварање М. Цигановића и В. Танкосића, али не и Ђулаге Буковца јер су аустроугарске власти жељеле да пред европском јавношћу сакрију како су поједини муслимани учествовали у припремама атентата. Избијање Првог свјетског рата није било посљедица зле коби или случајности, већ резултат свјесних намјера и планова конципираних у Бечу и Берлину, напомиње Микић.

Аустроугарска објава рата Србији 1914. била је покушај да се насилним путем ријеше нагомилана горућа национална и социјална питања Монархије. Ипак, дубоко конзервативни, окоштали и на промјене неспремни аустроугарски државни организам био је неминовно осуђен на пропаст у судару са младим и прогресивним национално-револуционарним снагама јужнословенских

народа. Аутор наглашава како се Аустроугарска није могла прилагодити националним тежњама малих народа, већ их је силом гушила. Отпор томе је био атентат на престолонаследника који су извели припадници „Младе Босне“.

„Моћни дуго памте и осветнички су расположени“, упозоравао је својевремено Владимир Дедијер, чија је књига „Сарајево 1914“ у анкети угледног „Њујорк тајмса“ 1984. проглашена за књигу године. Стављајући у исти кош „Младу Босну“ и поједине савремене терористичке организације, поједини западни историчари користе обиљежавања стогодишњице Првог свјетског рата како би спровели ревизију историје и српски народ окривили за избијање крвавог сукоба који је промијенио ондашњи свијет. Ревизија историје Првог свјетског рата стара је онолико колико је сам рат стар и прихватљива је само под условом да они који се њом

баве јавности представе нове доказе за своје тврдње, што у овом тренутку није случај. Сарајевске атентаторе историја је признала као најдоследније борце за слободу и правду, повезене заједничким идејама и спремне на највећу жртву коју човјек уопште може дати.

Дјело др Ђорђа Микића топло препоручујем јавности са дубоком надом да ће научна сазнања изнијета у њему однијети превагу над политички мотивисаним ревизијама Првог свјетског рата и уопште новије српске историје. Монографија *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција* изашла је у издању Архива Републике Српске и Удружења архивских радника Републике Српске у тиражу од 500 примјерака.

Боривоје Милошевић

РАТ ЗА ЦИВИЛИЗАЦИЈУ, емисија Андрићевог института и Радија и Телевизије Републике Српске, 19. 10. 2014.

ПОЧЕТАК ПРВОГ СВЕТскоГ РАТА

МИРОСЛАВ ЛАЗАНСКИ

Ово је наставак серијала Рат за цивилизацију, емисије Андрићевог института и Телевизије Републике Српске. Тема прве октобарске емисије је Сарајевски атентат, који смо обрађивали и у претходним емисијама, и Први светски рат односно почетак Првог светског рата. Дакле, наши еминентни гости вечерас су доктор Алексеј Тимофејев, виши научни сарадник Института за новију историју Србије и доктор професор пуковник Милоје Пршић који је такође дуго година био начелник Војноисторијског института војске Југославије, а после Србије и Црне Горе. Дакле, почећемо са недавном посетом председника Путина Србији. Разговори које је имао и у Београду су заправо у контексту улоге Русије у Првом светском рату, када је у питању однос према Србији и иначе према српском народу. Зато бисмо почели са тим неким новитетима као што је откривање споменика руском цару Николају у Бањој Луци, а

за новембар се очекује откривање таквог споменика и у Београду. Др Тимофејев, у тој атмосфери нових односа Русије и Србије код нас се обично у делу интелектуалне и научне јавности заправо заборавља да је Русија ушла у I светски рат као савезница Србије и на неки начин због Србије. Да ли то можемо на неки начин поткрепити још неким чвршћим аргументима? Заправо шта је то било што је дефинитивно руског цара Николаја потакло да Русија уђе у I светски рат? Да ли је то само тај савезнички братски однос према Србији или има још нешто друго или су се наталожиле неке друге околности?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Да, ја мислим да је управо ово питање – питање уласка Русије у Први светски рат, питање односа између Русије и Србије почетком Првог светског рата – веома дуго било занемаривано због низа разлога и то није почело јуче или од пре

десет, двадесет или педесет година. Фактички радило се о једном догађају који је завршио за Русију учешћем у И светском рату, Октобарској револуцији након које је Русија фактички изашла из редова држава које су требале да победе. Потписала је 1918. године сепаративни мир са Немачком, на тај начин је завршила са свим тим што је могла да убере као плодове свог учешћа у И светском рату. То је била велика трагедија за Русију. Русија је иначе у И светском рату имала и највеће губитке од свих држава учесница у И светском рату. Око 3 милиона војника руских је погинуло, значи, то је највећи број погинулих војника, од свих сила које су учествовале, више чак и од Немачке која је друга по величини била по броју погинулих. Али, на самом почетку рата ситуација је била другачија. Русија је била јако битна за ток рата и улазак Русије у рат био је повезан са низом разлога. Који су то били разлози, због чега и одакле је то дошло? Ту морамо да са-

гледамо ситуацију која се десила стратешки на Балкану уочи И светског рата. С једне стране, Русија није имала формално савезничких веза ни са једном државом на Балкану, чак је Србија била неутрална земља у то време. Међутим, у дугој игри руске спољне политике на Балкану, руска спољна политика почиње да буде потиснута. Била је потиснута из Бугарске, пре свега то долази након неуспешног Балканског рата, јер Русија је била заговорник онако како би се рекло незванични покровитељ Савеза балканских православних држава у И светском рату. Руски цар је требало да буде гарант тих међусобних уговора и споразума, који би требали да повежу Србију, Црну Гору, Бугарску, Грчку у њиховој заједничкој намери да поделе поседе Османске империје на Балкану.

ЛАЗАНСКИ

Ко је пресудио да Русија уђе у И светски рат? Да ли круна цар или руски генералштаб?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Овде долази до једне веома интересантне ситуације да Русија губи своје савезнике: у Бугарској због тога што је Бугарска потпала под утицај Аустроугарске, у Црној Гори због тога што династија Петровића полако прелази из редова тих руских савезника у редове руских непријатеља иако Руси остају у савезничким редовима са Црном Гором, али фактички с њма почињу да губе свој контакт на државном нивоу и остаје само једна земља савезник, а то је Србија. У околностима када је Србија била много пута на Балкану...

ЛАЗАНСКИ

Је ли се ово историја сада понавља?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Да, у таквим околностима Русија фактички није ни имала избора када је почело да се ради о глави српском народу. Није то била нека претерана брига, рецимо када је дошло до анексије Босне, руска спољна политика је препоручила повученост и мирни однос према дешавању, фактички је напустила овакву неку чврсту линију по питању подршке Србији, а 1914. године нико није имао избора. То је било питање опстанка или нестанка српске државе. У таквим околностима Русија није могла да препусти ликвидацију свог последњег савезника.

ЛАЗАНСКИ

Кажу да је руски амбасадор имао врло истакнуту улогу у заштити интереса и уопште опстанка Србије, да су његове депеше цару битно утицале да се цар определи за интервенцију, улазак...

Др ТИМОФЕЈЕВ

Ту се радило о целом збиру околности. С једне стране, то су били депеше дипломатске службе непосредно самог Гатвига, а с друге стране, ту су били и редовни извештаји Атамонова, дакле, војнообавештајне, војнодипломатске службе. Али с треће стране, то је уопште било традиционално везивање Русије за идеју неког свог позитвног

дуга према земљама Балкана. Идеја о томе да Русија има своју мисију на Балкану и потпуно потирање те мисије, а то се сводило баш на то потпуно потирање те мисије, водило је великом разочарењу широким слојевима народних маса. Није случајан улазак Русије у И светски рат, који је био фактички изазван претњом Аустроугарске за Србију а завршило се с тим да су широке народне масе изашле на улице и манифестовале подршку цару, подршку идеје цара да крене у рат са Аустроугарском само да спасе Србију.

ЛАЗАНСКИ

Др Пршић, да ли је руска војска била спремна за улазак у такав сукоб као што је био И светски рат, мислим војно-технички, да ли је била спремна?

Др ПРШИЋ

Да бисмо дошли до тог стања да вреднујемо квалитет руске војске...

ЛАЗАНСКИ

То Вас питам зато да се види да су се практично упустили у нешто због Срба и Србије.

Др ПРШИЋ

Да, упустили, али ако ми дозволите, направимо један увод у мали рат зато што он говори о току ствари. Године 1878. Берлинским конгресом отета је Босна и Херцеговина, ја волим да кажем српска Босна и Херцеговина од Србије. То је једна ствар, тим чином је Русија потиснута са Балкана готово да је њена улога на Балкану минорна. Појавиће се поново Русија на Балкану кад треба да арбитража о интересним сферама Бугарске односно Србије пред И балкански рат. Дакле, она је та, руски цар је тај који ће да каже:

Ако се не може Бугарска и Србија договорити шта је шта после завршетка рата, онда ће он ту да арбитража.

На жалост, Бугари су, а ја волим да кажем камо среће да је остао савез између балканских држава Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске, војни савез, био би сасвим ток историје можда мало другачији. Међутим, Бугарска се почетком И балканског рата окренула и то под утицај аустроугарске политике. Своју политику почиње да води као ан-

тисрпску, јер јој је Аустроугарска обећала значајне територијалне претензије.

ЛАЗАНСКИ

Добро. Хајде то сад да пренесемо у данашње време.

Др ПРШИЋ

У данашњем готово идентитет...

ЛАЗАНСКИ

Да ли се понавља историја?

Др ПРШИЋ

Историја се не понавља, историја је један ток догађаја.

ЛАЗАНСКИ

А да ли се руска улога и наступ Русије на Балкану може на неки начин гледати као реприза онога што је било пре почетка И светског рата?

Др ПРШИЋ

Може да се гледа тако, а ево ја ћу то да...

ЛАЗАНСКИ

Ево, Србија је последњи балкански неутралац, а Република Српска такође има добре односе са Русијом и сад погледајте друге балканске земље: или су у НАТО или су у Европској унији.

Др ПРШИЋ

Погледајте, ја ћу да направим још један искорак, ако хоћете да осавремените НАТО пакт данас и савез Аустроугарске и Немачке из '879 године, слободан сам да кажем да је то претеча НАТО пакта у данашњем значењу. Јер, пазите, континуитет прављења војних савеза није ништа друго него предворје ратова. Ни Британија, ни Француска, ни Русија нису...

ЛАЗАНСКИ

Не можете за сваки савез то да кажете, имали смо Балкански пакт па није било ратова...

Др ПРШИЋ

Говорим за велике силе, оне имају претензије, јер стварањем уједињене Немачке, њена политика је...

ЛАЗАНСКИ

Ево, Варшавски пакт па није било рата.

Др ПРШИЋ

Био је одбрамбени.

ЛАЗАНСКИ

Значи не можемо то у глобалу поистоветити.

Др ПРШИЋ

Али, кад то везујемо за овај пакт, он има искључиво експанзионистички карактер

ЛАЗАНСКИ

За НАТО?

Др ПРШИЋ

За НАТО.

ЛАЗАНСКИ

Добро, после 1991. године, има.

Др ПРШИЋ

Има експанзионистички карактер без даљњег и сви његови потези су усмерени на то за освајање геополитичких простора, стратешких дакле позиција да би доминирао светом. Да се вратимо на четрнаесту годину. Четрнаесте године мислим да је сваком иоле образованијем човеку да не кажем дипломати било јасно да ће до рата доћи.

ЛАЗАНСКИ

Али, 'ајде Ви мени одговорите да ли је руска војска била спремна за рат?

Др ПРШИЋ

Руска војска је била...

ЛАЗАНСКИ

Јер, српска војска није била спремна.

Др ПРШИЋ

Србији фали... ево, и о томе да одговорим. Србији фали 120 000 пушака, она нема ни униформи довољно да обуче своје војнике.

ЛАЗАНСКИ

Постоји руска војска?

Др ПРШИЋ

Руска војска је добра, она није постигла идеалне услове да буде спремна, јер после '905. године, после рата са Јапаном, она има неке тешке проблеме, али узима кредите од Француске, враћа те војне кредите, дакле, опрема војску и спрема је.

ЛАЗАНСКИ

Ево, и сада купују Мистрале у Француској.

Др ПРШИЋ

И она каже да неће оставити Србију оставити на цедилу, дакле, неће је препустити на милост и немилост...

ЛАЗАНСКИ

Али, никаквих писмених гаранција није било између...

Др ПРШИЋ

Али у комуникацији... и погледајте Ви још нешто и погледајте Ви то, и њој је претња Немачке, њој представља... аустроугарска дипломатија, немачка дипломатија нису сигурне какав ће став да заузме Русија према Србији. Дакле, да ли ће да остане неутрална или ће да крене у рат.

ЛАЗАНСКИ

Али, пазите, да ли су то сигнали опет су испоручили ултиматум Србији.

Др ПРШИЋ

Дабоме испоручили ултиматум и погледајте тај ултиматум то је само... Догађај у Сарајеву или атентат на Франца Фердинанда, ја то називам апсолутно слободарским чином. Данашња политика великих западних земаља не дозвољава малим народима да имају осећај потребе да се боре за слободу. То потиру једноставно и тада су сматрали да мали народи немају право. Србија је била једна, дакле, и то значајна препрека у експанзионистичким интересима Аустро-Мађарске. Аустроугарску безрезервно подржава Немачка и оне вапе за ратом. У таквим односима где је Русија потиснута она хоће да се врати на Балкан, не препушта Србе на милост и немилост, шаље поруку. Она покушава да српска Влада да један

одговор на ултиматум који би био прихватљив да се избегне рат.

ЛАЗАНСКИ

Али, пазите, каква је формулација била?

Др ПРШИЋ

Али, пазите, немачка и аустроугарска дипломатија добију рок да на, дакле, неограничено време направе такав докуменат који ни једна једина Влада на свету која држи до себе до свог достојанства, себе и свог народа, до своје земље не би могла да прихвати. То је она 14. тачка ултиматума где се каже:

Можемо ли ми да истражимо догађаје који су претходили атентату итд.

Ови кажу:

Ало, то не иде тако итд.

ЛАЗАНСКИ

А је ли данас иде?

Др ПРШИЋ

Не иде ни данас. Србија је данас у полуколонијалном као '903. године или у колонијалном односу према Западу. Србија је на жалост, морам да кажем, без икакве оградe покорена, она је, она је под једним менталним притиском да никакву одлуку не може да донесе док се не консултује или док се једва чека да јој дају мишљење са Запада добра...

ЛАЗАНСКИ

Ипак се копрцамо, је л' ево посета председника Путина значи ипак се ту показала самосталност државе.

Др ПРШИЋ

Поучена искуством из '914. године, поучена искуством из И балканског рата, поучена искуством из И српског устанка, поучена дакле, надам се да знамо о чему говоримо о Букурештанском уговору, о положају Срба после И српског устанка итд. Дакле, Русија је та која је увек односила превагу на одбрани интереса српског народа. Напустити данас савез са Русијом, окренути леђа Русији сада, па то би било погубно. Године '914. смо ми имали

неке односе непримерене са Русијом, то би био нестанак српског народа. Напустити данас, то би се исто десило, рецимо, јер Запад не трпи ни једну једину нацију нити државу без обзира на ред величине а Срби су стари народ који пркоси, који... дакле, још нису покорили Србе.

ЛАЗАНСКИ

Докторе Тимофејев, значи руски народ је изишао и гласно и јасно подржао одлуку руског цара да се помогне Србији на почетку И светског рата?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Такође бих хтео да се вратимо у 1914. годину. Ви сте питали да ли је руска војска била спремна? Није била спремна. Програм наоружања је требао да се заврши 1917. године, али уосталом то увек буде тако, и за време ИИ светског рата програм завршетка наоружања је требало да се заврши 1942. године. Нико не чека док ваш непријатељ заврши програм наоружања. Није ни случајно да се Немачкој журило, јер и они су знали да време ради против њих, ал' ако ми кажемо кратко и јасно нити за српску нити за руску државу ово време није било погодно за почетак рата, и једни и други су изашли из великих потреса. Србија – изашла из великих потреса балканских ратова, Русија – изашла из револуције 1905-1907. године и лошег рата руско-јапанског и на тај начин и једни и други били су у проблему и са војском и са целим стањем у привреди које је требало да се залечи, да се зацели. Тако да можемо да чвршће кажемо да и једни и други у том тренутку нису били за почетак рата.

ЛАЗАНСКИ

Зашто је онда Русија ушла у рат?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Међутим, као што смо рекли, рат је био одбрамбени, а када се ради о одбрамбеним онда се ради о томе шта треба да се ради кад вас непријатељ нападне, а не да се сачека погодни тренутак. Руски народ који је изашао на улице Петрограда био је револтиран тим безобзирним и апсолутно безочним поступком који је Аустроугарска правила на Србију након Сарајевског атентата. Фактички, радило се о једном покушају ликвидације сувере-

нитета. Додуше ми смо сад мање-више навикли да је суверенитет релативна ствар и више-мање како би се рекло није ни толико битно да вам неки страни органи истражују на вашој територији неке злочине који они сматрају за злочине, али у то време то се сматрало за крај постојања независне државе. За Србију каква је она била у том тренутку, то би значило пре свега дефинитивни крај тог раздобља самосталне српске државе, јер фактички крај ХИХ века – Аустроугарска је била контролор српске спољне политике. Тајна конвенција која је била потписана фактички је Србију ставила у запоставни положај и Србија постаје да буде независна тек од почетка ХХ века. То је реално оно самостално прављење спољне политике. Улазак страних истражних органа значило би дефинитивно укидање те политике, смену политичког врха и претварање Србије у неки сателит. Радило се о томе да ли ће опстати или неће да опстане Србија. То је било битно за српски народ, а то је било битно и за Русе као за народ који је био заинтересован да последњи савезник Русије остане на Балкану.

ЛАЗАНСКИ

Добро, 1914. значи након напада Аустроугарске, првих битака, Церска и Колубарска битка, како стоји стање на Источном фронту?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Пазите, ако ми говоримо о руско-српским односима и односима између две државе уочи рата, у првим данима рата, ми морамо да погледамо оно што је колега Пршић поменуо, а то је тај мањак наоружања које је осетила српска војска. Већ на пролеће 1914. године били су започети преговори, али тек у августу је стигла испорука наоружања сто десет хиљада пушака, брзометака, мосинки, стигла је у Србију.

ЛАЗАНСКИ

Руских?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Руских пушака, колико је то било битно за Србију.

ЛАЗАНСКИ

Којим путем је то дошло?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Дунав, иначе од уласка речно... Дунав је у тој причи иначе јако интересантна ствар у вези са руско-српским односима, јер као што су рецимо Босфор и Дарданели, сви ми знамо за руску заинтересованост о томе. Тридесетседам посто тадашњег руског извоза жита прелази преко Босфора и Дарданела. То је фактички као енергент што се сада извози. У то време извоз жита је био кључни за руски буџет. Исто тако Русија је била заинтересована и за Дунав и све до краја ХИХ века Русија почиње као сада за Јужни ток тако тада за то...

ЛАЗАНСКИ

Знате шта је интересно, Русија није више подунавска земља не излази, али и даље је задржала своје место у дунавској комисији задржала као сукцесор Совјетско Савеза. И даље има исту врсту права као да је подунавска земља, то је врло занимљиво. Дакле, пушке су стигле Дунавом.

Др ТИМОФЕЈЕВ

И то је било јако битно зато што о томе лепо сведочи једна чињеница. За време оне велике погибије у Чеврнтији када је српска војска предузела неуспешну контраофанзиву, била је потучена и после истражујући после рата та дешавања као основно објашњење је било то да су биле искористене руске пушке. Зашто? Зато што су толико брзо стигли и толико су их брзо поделили јединицама да они нису стигли још да науче да рукују са тим пушкама. Значи то говори о великом мањку до којег је дошло.

ЛАЗАНСКИ

Артиљерије је ли шта дошло?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Артиљерије, то су били пољски топови то су били касније крупнокалибарски топови, али основна прича је била везана за Дунав, јер је та саобраћајна артерија Дунав била изузетно битна и за Србију али и за Русију. Одржавање у пасификованом стању односно неутралном односно проантантном стању доњег тока Дунава бар од Кладова до ушћа Дунава или у најбољем случају од Београда до ушћа Дунава било је изузетно битно.

ЛАЗАНСКИ

Да ли је неки руски речни ратни брод у то време могао да доплови?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Да, руски пароброди са наоружањем су имали редовно саобраћај до јесени 1915. значи '914. и '915. године имали су активан саобраћај а то је јако интересно да су они имали корист односно значај и за Србију и Русију. Јер, за Русију ратни материјал који је ишао из Француске из Енглеске, ишао је прко Средоземног мора, преко Солуна железницом опет до Кладова где је био утовариван у руске бродове и вожен за Русију. Тако да је то фактички било.

ЛАЗАНСКИ

Зашто није ишао коз Босфор и Дарданеле?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Због Турске и то је фактички било јако битно. Излазак Србије из рата односно улазак Бугарске у рат јесте био кобан по Србију, али ништа мање је био по Русију. Руске снаге у И светском рату изузетно су осетиле мањак тих материјала који су пре тога долазили преко Србије. Одржавање те пруге то се званично звало војна ратна контрабанда односно кријумчарење. Због тога што је Грчка била де иуре неутрална и онда то је морало да се иде онако у илегалним вагонима српске државне железнице, да није уопште да су то руски вагони. То је све пролазило кроз територију Грчке и Србије и било је изузетно битно и за Русију, али с друге стране оно што се довозило из Русије било је битно за Србију.

Др ПРШИЋ

А да се мало вратимо, ушли смо у '915. годину, а да се вратимо на '914. годину.

ЛАЗАНСКИ

Не још нисмо изашли из четрнаесте!

Др ТИМОФЕЈЕВ

Не, то је од 14. године и овде за чување тог дунавског тока и фактички долазила је та руска ратна војна помоћ. Долазила у облику крупне калибарс-

ке артиљетрије, то је једна батерија која је рецимо за време рата била на Калемегдану.

ЛАЗАНСКИ

То су морнарички топови.

Др ТИМОФЕЈЕВ

Морнарички топови, тврђавски је л' стопедесет-пет милиметара и они пољски топови који су били неколико батерија, једна је била на Калемегдану а остали су били смештени уз ток Дунава, Кладово и једна батерија противавионских топова која се бавила заштитом Дунава од продора аустријских монитора.

ЛАЗАНСКИ

Докторе Тимофејев, да ли Дунав у српско-руским односима данас када је Румунија у НАТО-у, Бугарска у НАТО-у, Мађарска у НАТО-у да ли Дунав има исти значај за српско-руске односе као некада пред почетак И светског рата 1914?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Ја у овом случају хтео бих опет да се вратим на '14. годину. У српској војној стратегији у часопису Ратник на Академији сматрано је да Дунав нема неку велику стратешку вредност. Речна аустријска морнарица монитор уочи рата српске војне мисије су биле сматране за нешто минорно оно што је прошло још из америчког грађанског рата од пре педесет година и нема никакву употребну вредност. Међутим, кад је рат почео испоставило се да Србија нема довољно артиљерије односно те снажне артиљерије или других средстава за борбу против монитора који могу да се употребе и фактички монитори су били за ивицу да дођу до краја ђердапског ушћа.

ЛАЗАНСКИ

Гађали су Београд одмах!?

Др ТИМОФЕЈЕВ

У овим околностима та помоћ коју је послала Русија била је корисна. То су биле mine, торпеда и то су биле друге техничке справе које су помагале против монитора. Монитори јесу одмах гађали Београд још до почетка рата, један дан пре почетка рата, али интересантно да три монитора

који су започели И светски рат, два су се наша на нишану руских артиљераца, један је био потопљен у току 14. године, а други је 15. године страдао и био реновиран и на тај начин исто се вратио у борбу, а то је показало како би се рекло једним... монитором руски артиљерци.

ЛАЗАНСКИ

Шта је било са трећим?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Трећи као и први и други вратили су се кући, али није до тога дошло за време тих борби, то је дошло касније за време операције у јесен 14. године.

ЛАЗАНСКИ

А ко је командовао, која је била посада тих руских морнаричких топова?

Др ТИМОФЕЈЕВ

То је била такозвана експедиција за специјалну намену, то су били руски морнари, руски официри, руски подофицири, али у раду самих батерија велика улога је била и српског кадра тако да је долазило до коришћења српских војника уз помоћ тих специјалних...

ЛАЗАНСКИ

Шта је било са оним британским адмиралом и његовим топовима и торпедима?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Како да не! Овде је било и француских и британских батерија и торпеда, једино што ни један брод нису успели да погубе.

ЛАЗАНСКИ

Је ли испаљен неки торпедо?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Испаљивали су, добили су и посебан чамац који је учествовао у нападу на аустријске мониторе само што су имали мање среће.

ЛАЗАЊСКИ

Ниједан торпедо није погодио?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Па немају ратних побуда. То је иначе јако лако, може да се прати по причама оних који су то радили, јер ловачке приче су увек успешне...

ЛАЗАЊСКИ

Да ли Ви можете на Дунаву торпедом промашити брод?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Итекако, тадашњи торпедо и тадашњи бродови су били много другачији од ових садашњих. Ја верујем и сада можемо да промашимо а камоли у то време када уопште није било сигурно када Ви лансирате торпедо да он уопште дође до брода, јер пазите то су прве не деценије него прве године постојања те технике. Србија је у то време онако покусно место за коришћење те технике тако да итекако је могло. Што се тиче ових коришћења података најбољи су подаци од аустријске војне морнарице. Командант аустријске дунавске војне морнарице после И светског рата објавио је зборник мемоара и успомена Дунавска аустријска флота у рату тамо о томе пише. По томе је најбоље да бројимо оне губитке које су имали и губитке у авијацији и губитке у бродовима и с друге стране оне успехе које су постигли, јер факат та руска војна помоћ није била довољна. Она није успела да спречи продор нити у првом нити у другом покушају аустроугарских и немачких војника. Није у јесен 14. године, ни у јесен 15. Та помоћ показала се недовољном и није успела да задржи оно што је морало да се деси.

Др ПРШИЋ

Кад говоримо о операцијама потпуно су борбе на реци Сави и на Дунаву потпуно су споредне. Оне не одлучују ни о чему, оне у ратним плановима аустроугарске која у Босни и Херцеговини има двије армије В и ВИ, а у Срему има ИИ армију ојачану, у тој концепцији напада на Србију прво она процена да Србија нема апсолутно никакве шансе у рату против Аустроугарске иза тога следи...

ЛАЗАНСКИ

Да ли је то др Пршићу погрешна процена Аустроугара била кобна за њих у Колубарској бици?

Др ПРШИЋ

Апсолутно не само у Колубарској, прво Цер следи...

ЛАЗАНСКИ

Али, Колубара је најимплантантнији пример.

Др ПРШИЋ

Колубара је, ја бих рекао, задњи трзај да се опстане, али следи прво Цер. Они су рачунали да ће за недељу дана да покоре Србију да ће 18-ог да заврше операције. Да, 18. августа када је рођендан њиховог цара да му поклонен да то ураде и командант балканске војскен он одлучује да не ангажује ВИ армију, јер сматра да је довољна В армија, ИИ армију из правца Срема да изводи демонстративне, надам се да разумемо шта значи термин фингира лажне нападе, а суштина кад И армија направи жесток продор, кад то она одради, да ИИ армија се упути ка Источном фронту. То је та једна погрешна процена. Зашто је још једна погрешна процена? Они веома добро знају стање у Србији. Задатак Аустроугарске је био по сваку цену спречити опоравак српске војске, по сваку цену спречити политичку консолидацију Србије и на сваки начин њен економски опоравак и војнички опоравак.

ЛАЗАНСКИ

Имате ли Ви податке, национални састав Аустроугарске 1915-1916. године. Која је ту већина била?

Др ПРШИЋ

Већина су Немци били па онда следе Мађари 9,5 – 10% су јужно-словенски народи Словенци, Хрвати и Срби у саставу Аустроугарске, али ти састави иду много мање на српски фронт више иду на Добруцу, Галицију него што би ишле...

ЛАЗАНСКИ

Имате ли Ви податке, 'ајде да кажемо међу Србија у аустроугарској војсци? Је ли било високих чиновна осим фон Боројевића који се заправо однародио?

Др ПРШИЋ

Мени је много важније како је аустроугарска војска, ми заборављамо тај аспект рата тај карак-

тер рата, како је аустроугрска војска припремана за рат у Србији, који од првог дана дакле нама класичан изглед рата он је од првог дана геноцидног карактера. Август 14. године, септембар 14. године то је време погрома Мачве, Поцерине, Подриња то је страва. Када би људи знали методологију убијања Срба, Арчибалд Рајс је, наводим то, на 24 начина његова истраживања показују да они убијају српски народ.

ЛАЗАНСКИ

Да ли Ви можете навести пет?

Др ПРШИЋ

Стрељањем, багињањем, вешањем, сечењем врата, пресеку врат ножем.

ЛАЗАНСКИ

Па ко је то радио?

Др ПРШИЋ

Аустроугарски војници па такмичио се аустроугарски официр и војник ко ће више људи да побије. Синоним је за страдање Србије Прњавор. У једном дану је најмање жртава цивила побијено 500 људи 16. августа 14. године. Пазите агресија на Србију креће када и немачка агресија на Луксембург односно покоравањем Луксембурга, то је 1. августа или рецимо нападом на Белгију то је већ жестока борба, а Аустроугарска креће тек 12. али од 1. августа до 12. августа Ви имате у континуитету упад на српску територију читавих пуковнија аустроугрске војске. Где и пред рат српска Влада муку мучи како да обавести Европу шта раде те аустроугарске јединице које упадају на српску територију каква зла почине и зашто је то било тако. Аустроугарска, да се ми договоримо да се споразумемо, Аустроугарска има 55 милиона људи, Србија има тек 4,5 милиона. И онај класични постотак за мобилизацију на крају: Аустроугарска може без проблема 5,5 милиона људи да построји, Србија тек може нешто преко 400 хиљада људи и логична је процена аустроугарског командовања да ће она то лако да заврши. Запоставила је чин да Србија има једно прелепо из 12. и 13. године то ратно искуство, запоставила је чин један осећај српског човека за своју кућу један наглашени патриотизам. Волим да користим

слоган: нема веће среће за једну државу за један народ кад се постигне политичко јединство кад се постигне народно и војничко, то је то. Није постојала никаква политичка делатност нема више странака једини циљ је одбрана земље од агресије.

ЛАЗАНСКИ

Докторе Тимофејев по Вама које су главне битке биле руске царске армије 1914. у јесен?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Пазите Ви сте сад поменули једно питање које је јако интересантно зато што фактички повезане су операције које су у то време ишле у Србији и Русији. На који начин? Радило се о томе да је Русија као што ми знамо ступила у рат због својих инспирација, осећаја и због Србије али на крају крајева је дошло до борбе између два савезничка блока између Антанте и Централних сила. Немачки ратни план је укључивао идеју о бржој мобилизацији, коју је Немачка морала да изведе и мобилизација која је требала да су Немци луфт од две недеље. За те две недеље било је претпостављено да Немачка може да разбије Француску, а после тога да се окрене на исток и да крене у правцу Русије. У таквим околностима под великим 'ајд да кажем притиском, молбама, апелима Француске Русија је ступила у рат две недеље пре него што је завршила своју мобилизацију. Са две армије је кренула према Кенисбергу у источној Немачкој и армија Ренекалф и Самсоново су доживеле пораз, нису имали довољно координације између себе. Било је ту више других разлога, али на тај начин тим преурањеним ударцем изгубила је део својих снага али успела је да одвуче део немачких снага са западног фронта и онда је Француска успела да заустави немачко напредовање на запад. Али отприлике нешто попут тога је извршила и Србија, сада већ за Француску и Русију. Након Церске битке, након тих операција дошло је до контраофанзиве српских трупа и до тога је дошло под притиском на велико инсистирање, апеле Русије и Француске које су молиле да Србија одвуче део аустријских трупа ка себи и на тај начин спрече аустријски продор на исток. У послератној историји И светског рата Свечин, иначе ауторитет за руску стратегију који је изашао из царске официрске школе после је био у

Соквидској стратешкој школи, писао је о овом класичном рату стратегије да је улога Србије била у спашавању Русије од аустријских трупа. У јесен 14. године погром...

ЛАЗАНСКИ

Је ли то можемо да поредимо са улогом априлског рата или рат којим је Краљевина Југославије на неки начин ... зауставила Вермахт у надирању према Москви.

Др ТИМОФЕЈЕВ

Да, да, с друге стране... Русија је починила још једну велику неправду према Србији или 'ајде да кажемо стратешку грешку до које је дошло. Наиме, није одговорила на молбу Пашића који је већ знао какви су Бугари, који је знао шта може да се очекује од суседне братске словенске државе, није одговорила са искрцавањем војног десанта о чему је говорио Пашић.

ЛАЗАНСКИ

Где?

Др ТИМОФЕЈЕВ

У Софији у Бугарској.

ЛАЗАНСКИ

Војни десант на Бугарску?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Руске трупе су пролазиле кроз територију обалом Дунава Бугарске и било је вишекратних молби да се онако превентивно Бугарска окупира и да се у њој успостави лојална Русији влада.

ЛАЗАНСКИ

Да ли је Русија имала тад снаге да са Дунава освоји Софију?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Мора да се каже да идеје о тим искрцавањима у Софији, до тих идеја руски генералштаб је долазио све до 1912. године па на овамо. Додуше, на самом почетку то је било само због Цариграда па сада да пустимо ту ствар по страни. У сваком случају ти планови су стално били у опцији, али дипломати су били кривци за то. Да, Бугарска је била остављена онако у стању преговора, па

је дошло до тога да је могла да веома дуго врши такозвано стање непријатељског неутралитета. Када је рецимо спашавала аустријске и немачке бродове дижући једноставно бугарске заставе на тим бродовима, да их не би руски бродови успели да преузму на своју страну или пружајући њима спас у својим лукама, а после 15. године отвореним ударцем у леђа Србији.

ЛАЗАНСКИ

Је ли се то Бугарима вратило у историји, ја мислим као плус за улазак у Европску унију и то?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Српско-бугарске односе на жалост смо имали 4 пута прилику онако да се покажу да нису баш на најбољем нивоу што за време Владе Стамболиског после '78. године, што за време И светског рата, што ИИ светског рата, а што боље и сада. За разлику од руско-српских односа на жалост ми видимо као неку тенденцију показали су један јако негативни биланс.

Др ПРШИЋ

Стање на фронтима '14. године је прво Немачка рачунала да ће блицкригом да реши врло лако проблеме. Да дефинишемо ко су то ратујуће стране. С једне стране Немачка и Аустроугарска у том савезу је и Италија, али је несталан нестабилан члан тог савеза и она ће да изађе, неће да учествује у том почетку рата него ће '15. године да изађе из савеза и прићи ће Антанти. Структура Антанте, савеза против Централних сила, Велика Британија која је тек пришла '907. године, Русија и Француска, ту је Белгија и ту је Србија. Рат дипломатија за проширење тог савеза траје све време од почетка рата, ту је у питању рецимо Немачка настоји да успостави једну везу не само Дунавом него и копнену везу са Турском. Веома јој је стало, а ту је на путу Србија, ту је још и неутрална Бугарска, ту је још и Румунија, то је рат и Антанти и Централних сила за придобивање савеза. Операција '14. године, прво су се изјаловиле идеје о, извињавам се на термину, пропале су теме о блицкригу о том брзом успеху. На Балкану то је перфектно показала српска војска која је обучена, само први позив могао је да се обуче и то не у комплетне униформе, други

позив неко је имао шињел, неко цокуле, трећи позив је потпуно у народној одећи, али таква каква српска војска односно ја бих рекао српски народ, однео је брилијантну победу. Рат траје, та прва борба од 12–24. августа. Његове фазе од 12. до 15. на 16. август уводне борбе од 16–19. то је класична борба за Цер. Церска операција под командом Степе Степановића и од 19–24. под командом Петра Бојовића то је борба на Мачви и ослобађање Шапца. Са тим чином и победом српска војска је потврдила да...

ЛАЗАНСКИ

То је била прва савезничка победа у И светском рату?

Др ПРШИЋ

Ја не користим тај термин то је победа српске војске зато што ће савезници нефер да се понесу према Србији. Они ће после те Церске битке, надам се да ће ме колега подржати у томе, они захтевају од српске врховне команде и од српске Владе да њена војска преко Чеврнтије преко Саве и Дунава у Срему помогне, замислите мајушну ненаоружану и гладну Србију, да она помогне савезницима те '14. године. Под притиском, гледајте сада однос Запада према Србији под притиском пре свега...

Зр ТИМОФЕЈЕВ

Запада и Русије...

Др ПРШИЋ

Она креће у операцију са И армијом ојачаном са Тимочком дивизијом. И армија изводи један класичан десант или форсирање велике реке, веома успешно дејствује кроз Срем и то је брилијантна једна на највишем нивоу операција, скок са једног места тако да су рецимо од 6–11. септембра српска војска је већ заузела ослободила и Батајницу и Пазову итд. и стала, али Тимочка дивизија која је претпочињена и дата И армији доживљава један непријатан, једну тешку сцену на Чеврнтији, командант Степа Степановић који је уступио ИИ армију не издаје благовремено, то је сада једна мала критика када је у питању командовање итд. поверавање задатка, не издаје на време команданту Тимочке дивизије задатак него дан, два-три

рачунајући да то не сазнају Аустроугари, међутим, Аустроугари су преко обавештајних извора знали да ће српска војска да крене преко Саве и Дунава и били су ту у време када ће да направе нову агресију на Србију. То је 8. септембра, два дана после преливања српске војске, да завршим са том Чаврнтијом, то је проблем мостовног прелаза ту је проблем заустављања и пребацивања артиљерије, то је несналажење у Срему, то је једна тужна судбина.

ЛАЗАНСКИ

Те прве битке и Церска и Колубарска су биле велике српске победе пошто је аустроугарска војска изгубила. Како се то рефлектовало на Источном фронту?

Др ПРШИЋ

Боље да Тимофејев исприча, рецимо проблеми на Танен Белву то је велики фронт, то је огроман фронт хиљаде су ту километара, ту је руска царска војска изузетне снаге неколико милиона војника, али је једна велика противтежа западни фронт, битка на Марни, битка за Париз како би рекао Форш нападају с лева нападају с десна притискују са фронта, ситуација је безизлазна ми морамо да победимо. Ја више волим ... погледајте иновативни приступ Срба. Од 8. септембра до почетка новембра зове се то у историографији Битка на Дрини, то је српска Марна, ту су проблеми када Аустроугари крећу са две армије и са В и ВИ и са комбиновним корпусом из Срема, то је тек мука жива. И то је када је практично и Србија немоћна, нити има довољно наоружања, нити има довољно муниције, нити има довољно хране нема ни стоку да прехрани камоли људе да прехрани, е то је једна жестока борба и запостављамо из тог периода да је српска војска принуђена да се са Дрине повлачи у дубину на исток, у дубину територије. После, почетком новембра је борба бити или не бити, то је исто позициони рат, ту су велики губици и страдали, и са аустроугарске и са српске стране. Е сад, смењен је командант И српске армије, српска војска мада се повлачи и стално се извлачи долази до Колубаре, долази чак и до Космаја, битка на Боровници, битка за Београд итд. Идеја да се српска војска повлачи ка

истоку је садржана у следећем. Прво да Србија смањи фронт...

ЛАЗАНСКИ

Добро идеје генерала Живојина Мишића, а касније војводе су врло тешко успевале, било је велике расправе са врховном командом?

Др ПРШИЋ

Неслагања, неслагања.

ЛАЗАНСКИ

Рецимо његов план за Колубарску битку није одмах одобрен.

Др ПРШИЋ

Свака част за Вас, Ви сте ексклузиван новинар. Али сад хоћу да Вам кажем и ово: Мишић је морао да образложи идеју...

ЛАЗАНСКИ

И био је у мањини?

Др ПРШИЋ

И био је у мањини наравно. И Живко Павловић је подржао Мишића и чак историчари знају да кажу: Да ли је Живко Павловић идејни творац или не, ту на терену то је Мишић. Која је идеја? Да скрате фронт преко 40 километара, онда каже Путнику: "Господине војводо, моја је идеја да ти људи предахну, бар два три дана, да се одморе, онда јединицама, потчињеним наређује поделите људима да се пресвуку, обућу то је голо..."

ЛАЗАНСКИ

Шта је било са оним циркусом, са муницијом из Француске?

Др ПРШИЋ

Не, то је помоћ Француза, она је дужа 2 милиметра...

ЛАЗАНСКИ

То је морало у Крагујевцу да се реже?

Др ПРШИЋ

Морало је али пазите то је опет еп српске војске. Она мора из Ниша да иде до Крагујевца, из Крагујевца за Ниш поново на железницу, пертловање

поново из Ниша, да дође до Ваљева, да се подели јединицама. То је губљење времена, страховално...

ЛАЗАНСКИ

Ипак је стигло на време?

Др ПРШИЋ

Није на време стигло, са закашњењем али добро да је стигло. Ја волим да напоменем ваздухопловце. Ваздухопловци '14. године кад су добили август месеца, наредио је врховни командант начелник не врховни командант да се подигну да се провери где је концентрација Аустроугара. Када су се подигли? Како се подигло и видело мада је маса војника, вели, са леве обале Дрине није у Срему. Покварио му се авион, морао је да слети и он пешака јури, каже да ће напад, да следи... То је рецимо занимљив детаљ, али врло битан детаљ. Шта се дешава те '14. године новембар месец? Половина новембра, дошао нови командант и он мора да извлачи 22-25. новембра страобалне битке, а прескочили смо септембар, то је битка на Дрини 21, 22, 23. септембар Мачков камен то је била погибија да се није могао направити искорак да се не згази на погинулог војника, било аустроугарског било српског војника. Погледајте сада 25-26. он предлаже одлуку, 28. новембра донесе одлуку, од 28. новембра до тамо први, други, осоколио се српски војник и ево сад грешке Аустроугара. Они прегрупишу своје снаге...

ЛАЗАНСКИ

Чекајте, напад је кренуо кад – трећег?

Др ПРШИЋ

Други-трећи, кад је у Београду 5-6 сати ујутро потпуно је изненађење. Аустроугарски војници су требали да добију по неко одликовање, да добије неко чин...

ЛАЗАНСКИ

Сви су они требали да крену, шта – у прегруписавање аустроугарске војске?

Др ПРШИЋ

Аустроугари направе ту грешку. Прво сматрају да Срби напуштају

Београд, јединице одбране града Београда се повлаче ка Космају и они кажу и Аустроугари улазе у Београд, опуштено нема проблема готово је капитулирала је Србија, само мало да се провеселимо на лепој плавој Сави, они танцају, деле се одликовања. То је време када Мишић доноси одлуку кретање у контра... То је сада офанзивни део Колубарске битке. Како су кренуле јединице И армије, како су пробиле први фронт, више нико није могао да их заустави. Пошто сте Ви један човек који јако добро зна шта је војска, ако се уклоните противнику у његов фронт, он извлачи бокове и онда може врло лако да вас закрили и да вам направи проблеме. Зашто ово говорим? Јер, ИИ армија има проблеме, не креће паралелно са И, ИИИ армија је имала велике губитке, јединице одбране града Београда су претрпеле страшне губитке на Боровници и на Космају, погинуо је командант одреда итд. Путник наређује Мишићу да заустави. Он каже анализира не. Тај поремећај у борбеном поретку аустроугарских јединица је повукао практично и друге српске јединице и, пазите, од 2-10. борба за Србију, протеран је практично 12-13. већ нема никаквог аустроугарског војника, сад је борба за Београд, 15-16. је ослобођен Београд. То је друга и брљантна победа српске војске. Резултати тих операција у Србији, Србија има преко 125 000 погинулих војника, Аустроугари имају преко 230 000. Гробнице код Лазаревца надам се да знате она има 36 000 костура, јединствен пример у историји човечанства. Прескочили смо Гучево то је код Лознице, ту је погинуло 4 000 српских војника, а ово код Лазаревца то вам је гробница 36-37 000. То је један споменик српској хуманости једном човеку који... кад је човек већ завршио причу нема националног обележја него су сви сахрањени у заједничку гробницу. То је еп српске војске. Савезничке армије на западу ништа ново, на Источном фронту има проблема

ЛАЗАНСКИ

Којих је проблема било на Источном фронту?

Др ТИМОФЕЈЕВ

Ако говоримо онако како би се рекло над-српском, опште савезничком значају тих победа,

онда ми морамо да кажемо да значај тих победа је био у томе да Аустроугарска фактички као самостална војна сила је била уништена, више Аустроугарска ни једном није самостално предузела ни једну велику ратну операцију, увек уз некога, увек уз Немце. У операцијама у јесен '14. услед тога да је велики број трупа био концентрисан на српском фронту, успео је пробој фронта у правцу Галиције и територије западне Украјине. То је имало глобални значај не само по однос и борбу са Аустријом пошто део тих територија, које је у то време Русија хтела да ослободи, био је и ослобођен. То су територије западне Украјине и већ у глобалу, јер у Русији јако је клонуо морал након првих пораза у источној Прусији, а овде захваљујући томе да је Аустроугарска била ослабљена, руска војска је успела да постигне велику победу, двије су тврђаве при граници освојене и на тај је начин Аустроугарска била поткопана. Већ у борбама следеће године '15, '16. године Аустроугарска је деловала само уз Немачку као секундарна сила. У том обрачуна две државе, јер то је био онако двобој две државе Аустрије и Србије у јесен '14. Србија је однела велику победу. У борби између цина, Давида и Голијата, победио је Давид на чијој страни је била правда, али и војничка жеља да се боре и победе.

Др ПРШИЋ

Погледајте сад ово, да вам кажем кад се завршила Колубарска битка Оскар Потјорек, кад је завршена Колубарска битка, доживео је велике критике како да кажем ражаловање, понижење то је велики ударац политички за Аустроугарску, она више није то што се представљала, сад није моје да тумачим стање у Аустроугарској али онда је он рекао једну реченицу: "Ако хоћете да победите, немојте да идете сами и немојте да идете преко Дрине". Онда је '15. године 6. октобра Аустроугарска са запада, са севера Немачка и то Макензен један од највећих немачких генерала у историји немачког народа, и са истока Бугарска. Погледајте који је то однос снага. Закључак: један непримерени однос снага када би рачунали човек на човека, један непримерен однос у систему опреме, наоружања, технике, апсолутно један непримерен однос у економској снази.

ЛАЗАНСКИ

Пре свега геополитички.

Др ПРШИЋ

Да, закључите кад ја кажем слобода нема цену она мора да се стекне, она мора да се стекне и у рату, она мора да се стекне и у миру. Никакав полтронизам, никакво додворавање не може да донесе добро. Епилог те јесени '14. године је за сва времена обележио Србе као препознатљиве борце за слободу, људе који нису атаковали на туђе, који су бранили стварно бранили само своје, који су криво оптужени чак и 2014. Покушај неких западних историчара да направе неко ново промишљење, али пазите на истим документима, и сад он после објави како је европа ушла у рат и сад тумачи да су знали цареви, краљеви шта ће да произведе И светски рат, никада у њега не би ушли. Да је хтео да отвори Кристофер Кларк историју Немачке па да само проучи ратове за уједињење Немачке, који су однели стотине хиљада жртава и Немачка је уједињена одозго, а не од народа него одозго под Бизмарковом палицом, то је уједињење огањ, мач, пламен све у крви уједињено. Ако би проучио историју Италије, иста прича.

ЛАЗАНСКИ

Кажу сви да државе настају у огњу и мачу?

Др ПРШИЋ

Браво, зашто је то заустављено на Србима, зашто је Србима одузета Босна и Херцеговина, зашто јој стално отимају територију и прекрајају границе, зашто је сада држе под присмотром, зашто?

ЛАЗАНСКИ

Зато што у Србима гледају мале Русе, је ли то тако?

Др ТИМОФЕЈЕВ

То је та спона у вези са 1914. коју је лепо рекао колега Пршић. Фактички ради се о једном, '14. године када је била однесена једна јако велика победа Србија, је доказала своје право да буде као једна равноправна, савезничка сила, да постоји у међународним односима. Стекла је једно велико

признање и у Русији, али и у Француској и Енглеској. Под таквим околностима Србија по први пут почне да рачуна шта може да извуче из тог рата, ако су биле велике жртве, велики губици, они су морали да буду и плаћени. Овде по први пут силе, да ли се радило о Русији, Француској, Енглеској признају да Србија има право на уједињење са својим сународницима са западне стране Дрине. Уједињење српског народа и повратак у оквире једне државе свих припадника српског народа са западне стране Дрине постане на само захтев Србије и неких српских усијаних глава већ постане ствар коју су признали Петроград, Париз и Лондон. Од тог времена, рецимо, што се бар тиче Русије, када се говори о будућности Европе после завршетка ИИ светског рата онда се говори о томе да Србија неизбежно мора да укључи у свој састав Босну, Херцеговину и дио Далмације. То је та идеја са којом Србија у то време иде у рат, додуше говори се о ослобађању и других југословенских народа, али о томе се говори у глобалу нико не говори о стварању велике јужнословенске државе већ се говори о томе да српски народ...

ЛАЗАНСКИ

Добро, то је већ нека позиција српског пијемонта.

Др ТИМОФЕЈЕВ

Да, фактички, ради се о уједињењу српског народа са западне и источне стране Дрине.

Др ПРШИЋ

Једна реченица Арчибалда Рајса би могла да остане у памћењу. Када је он, човек, дошао у Србију на позив српске Владе... Зашто се враћам на Арчибалда Рајса? Ових дана треба да изађе нова књига Арчибалд Рајс о злочинима над Србима у великом рату 1914-1918. Он једног момента на оптужбе и лажи Аустроугара одговара, враћа те оптужбе као измишљене. Пазите чиме се Аустроугари служе: они измисле неки догађај, да су Срби урадили то и то, а он документима показује потврђује и каже европској јавности да је то обмана да је то лаж и каже "Цивилизација није у Бечу цивилизација је у Србији".

А Н Д Р И Ћ Е В И Н С Т И Т У Т

Главни и одговорни уредник:

ЕМИР КУСТУРИЦА

Уредник:

ПЕРО СИМИЋ

Редакција:

др МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ

др СВЕТОЗАР РАЈАК

др ОЛЕГ АЈРАПЕТОВ

Секретар редакције:

мр ИВАН ОБРАДОВИЋ

Тел: 058 620 912

Факс: 058 620 918

info@andricevinstitut.org

Адреса:

Трг Николе Тесле, Андрићград - Вишеград

Дизајн и припрема:

Минт - Бања Лука

Штампа:

Графомарк - Лакташи